

כך היינו

זיוה ואורי - סיפור חיים

כתיבה והבאה לדפוס: סמדר ויצמן

smadar@my-story.co.il

<http://my-story.co.il>

טלפון: 04-9880488

טלפון נייד: 050-6596019

עריכה ועימוד: זבולון ויצמן

טלפון נייד: 050-5789189

עיצוב כריכה: איגור צ'אוסקי

טלפון נייד: 050-9218823

www.ic-design.co.il

נדפס בישראל, תש"ף - 2020

כל הנכתב הוא על פי זיוה ואורי בכר, על דעתם ואחריותם בלבד.
כל הזכויות שמורות לזיוה ואורי בכר ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט, בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט.
אלא ברשות מפורשת, בכתב.

הספר ראה אור בסיוע:

הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של
ניצולי שואה

THE AZRIELI FOUNDATION

Claims Conference
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

ועידת התביעות
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריות המחבר/ת

לכל היקרים לנו!
לפניכם תמצית חיינו.
כך היינו וכך זיכרו אותנו!

תוכן

7	זיוה	1
17	מלחמת העולם השנייה והשואה	.2
21	תקופת השלטון הקומוניסטי	3
26	בדרך לארץ ישראל - מגיעים ונקלטים	4
30	קיבוץ רוחמה - חלוציות והגשמה	5
39	אורי (אברהם)	6
51	שבתות וחגים	7
55	מלחמת העולם השניה - התקופה הפשיסטית והשואה	8
60	התקופה הקומוניסטית	9
64	אני (אורי) בדרך לארץ ישראל	10
69	עולים חדשים	11
75	השירות הצבאי - נחלאים (נחלאויים)	12
81	המשך החיים בקיבוץ	13
105	הילדים בבגרותם	14
117	ההורים, המשך חייהם ומותם	15
124	מירה (מתילדה, מתי)	16
126	קיבוץ רוחמה	17
134	טיולים ונסיעות	18
141	גמלאות, נכדים ונינים	19
147	דברי סיכום	
148	דבריה של סמדר ויצמן	

כך היינו זיוה ואורי - סיפור חיים

רכושו האמיתי של האדם הם זיכרונותיו.
בשום דבר אחר אינו כה עשיר או כה עני.

אלכסנדר סמית

1

זיוה

משפחתה של אמא - סופי

בחצר הבית של סבתי וסבי בכפר בלה סְלֵטִינָה בבולגריה התאספו ילדי השכנים והסביבה. בחצר הגדולה, בה עצים הטילו את צלם, יכולנו, אנו הילדים, ליהנות מבלי שנשהה תחת השמש הקופחת, במשך כל השעות בהן בילינו ביחד.

עוד מילדותי הייתי חברותית. כבת יחידה תמיד חיפשתי חברים וחברות, מאחר ולא היו לי אחים ואחיות לְחַבְרָה. חבורת הילדים והבילוי בחופשת הקיץ אצל הסבים - במקום הכפרי, עטור בתים חד-קומתיים ומרחב ירוק - הם מזיכרונות הילדות הראשונים שלי.

אהבתי את קרבתם של סבתא ג'ויה (זהבה) וסבא שמואל-יוסף קמחי, הוריה של אמי. הם העניקו לי חום אנושי, אהבה רבה ופינוק עד בלי די.

פרנסתם הייתה על חנות בדים בכפר, אותה פתחו מדי בוקר ושהו בה במשך רוב שעות היום.

לעתים, העברתי את זמני איתם בחנות. אני זוכרת את מדפי הבדים על מגוון צבעיהם וסוגיהם השונים. כשנכנסו הלקוחות, היו סבתא או סבא מציעים להם את הבד המתאים לבגד שהיה ברצונם לתפור.

היו לקוחות שידעו את רצונם מראש, ואז סבתי או

סבי היו מורידים את הבד המגולגל מן המדף אל דלפק, שהיה עשוי לוח עץ או משטח קרטון, מודדים את הכמות הנדרשת בקפידה, גוזרים ומקפלים

סבא שמואל קמחי

את הבד בזהירות, ומגישים אותו ללקוח באריזה מכובדת, עם חיוך ובסבר פנים יפות. בברכת יום טוב היו נפרדים מהקונה, וההוא או היא היו מודים ויוצאים לדרכם.

באותו בית נולדה אמי, סופי (סופיה), השלישית להוריה, ושם גדלה. בעת ביקורי במקום, ניסיתי להעלות בזיכרוני את הדודים שלי, אחיה של אמי, כפי שנראו באותם ימים, אך ללא הצלחה, הואיל ועזבו את המקום בבגרותם. אחיה של אמא, אלברט, עלה לארץ כבר בשנת 1936 והתיישב בכפר חיטים, שם נמנה על מייסדי המקום. אחים נוספים היו דודתי רגינה והדוד יוסף.

רגינה עלתה לארץ, נישאה לאיזק והם הביאו לעולם שני בנים - בן ציון ושמואל. היא חלתה במחלה קשה ונפטרה, וילדיה הקטנים לא זכו שאמם תגדל אותם. משפחותינו היו שרויות באבל ובצער רב על הבת והאחות שנפטרה בדמי ימיה.

אלברט וזיוה נותרו חשוכי ילדים.

ליוסף ולטינה נולדו שתי בנות, רני (Reny) וג'ני שכבר הלכו לעולמן.

משפחת אמי

יושבים: סבתא ג'ויה סבא שמואל

עומדים: אבא מימין ואמא במרכז

ברכות מזל טוב נשמעו בבית משפחת קמחי. ב-20 באוגוסט 1902 נולדה אמי - סופי, ואני משערת שילדותה הייתה טובה ומאושרת. הוריה היו אנשים

טובים, שהעניקו חום ואהבה לילדיהם. הם לא היו אמידים, אך פרנסו את ילדיהם בכבוד.

אמא למדה בבית הספר היסודי ואחר כך בתיכון, לא דבר של מה בכך באותם ימים, כשלהרבים הייתה השכלה יסודית בלבד, כל שכן לבנות, שהדעה הרווחת שייעודן בחיים היה ללדת, לגדל ילדים, לנהל את משק הבית, ולשם כך אין להן צורך בהשכלה מעבר לזו הבסיסית.

לאמא היו 'ידיים טובות', היא ידעה לסרוג ועבודותיה היו מלאכת מחשבת. גם לאחר נישואיה המשיכה לסרוג וילונות ומפות, שהיו לשם דבר והיה להם ביקוש. כך יכלה לסייע בפרנסת המשפחה.

סופי, אמא שלי

משפחתו של אבא - אברהם

המייילדת הזדרזה להגיע לביתם של בוצ'ה ושבתאי סידי בעיר פלבן [Pleven](#) בצפון בולגריה. ודאי היה זה יום קר של חודש פברואר, ויתכן שהיה על המייילדת לעשות את דרכה בשלג. הלידה הסתיימה בשלום, ולשמחתם של ההורים נולד בנם הבכור, אברהם, ב-11 בפברואר 1897 - התרנ"ז. האם התבוננה בתינוק באהבה וגם האב נטל אותו בזרועותיו, בזהירות וברוך.

סבתא בוצ'ה

התינוקת מטי (מטילדה) שנולדה אחריו, הביאה אף היא שמחה רבה להורים שזכו לילדים משני המינים. ולבסוף נוסף עוד בן - לאון. הילדים גדלו בחיק המשפחה המאושרת. אברהם, אבי, היה במחיצת אביו, שבתאי, במשך 11 שנים. האחרים, הצעירים, זכו לאב מספר שנים מועט ממנו, מכיוון שנפטר בהיותו אדם צעיר. המשפחה התאבלה ימים רבים בצער ובכאב על אבי המשפחה שנקטף בדמי ימיו. אשתו - סבתא בוצ'ה - שנותרה אלמנה,

מטופלת בשלושה יתומים, ידעה שמנת חלקם מעתה יהיה מחסור ועוני. וכי איך תפרנס את ילדיה?

אבא אברהם

באותם ימים נשים לא רכשו מקצוע, ולכן אברהם נאלץ להפסיק את לימודיו בגיל 11 כדי לשאת בעול פרנסת אמו ואחיו. למרות שלמד בבית ספר יסודי בלבד, הוא היה בחור אינטליגנטי בעל יכולות למידה, אפילו כדי רכישת השכלה גבוהה. כאדם שואף דעת, הוא צבר השכלה כללית מתוך עניין ולימוד עצמי. התעניין בפוליטיקה, והיה מעודכן בהתרחשויות בבולגריה ובעולם. תמיד הפליא לנתח מצבים שונים ולחזות את תוצאותיהם. אבא שירת בצבא הבולגרי במלחמת העולם

הראשונה ונפל בשבי בסקופיה שביוגוסלביה. הוא הכיר את אמא והשניים נישאו בשנת 1926, והחלו את חייהם המשותפים בפלבן, עירו של אבא. לצערי, לא התעניינתי לדעת כיצד נפגשו ולא שאלתי אותם כשהיו בין החיים. לא זאת בלבד, אלא שגם פרטים נוספים על חייהם אינם ידועים לי.

אבא אברהם במלחמת העולם הראשונה

הוריי

סופי ואברהם נישאו ובמשך כשבע שנים אמא לא הצליחה להרות. בעת ההיריון איתי, לו זכתה כמתנה יקרת ערך, היא נשמרה מאוד ונזהרה להגן על

אני, בלקה (זיוה), בת שבעה וחצי חודשים. התמונה נשלחה להורים של סבתא סופי

העוברית. בחלק מזמן היריונה הייתה בשמירת היריון, היה זה היריון יקר. ביום חם, הגיעה המיילדת לביתנו ולאושרם של הוריי, נולדה להם בת ב-11 באוגוסט 1933.

סופי ואברהם הפכו להורים, סוף סוף. אמא אימצה אל ליבה את התינוקת שזה אך נולדה, התבוננה בי כלא מאמינה שהנה חלומה להיות אם התגשם לבסוף, וערגתה לפרי בטן הוגשמה. את התינוקת החמודה הציגה לאבי, לאחר שהתבשר לאושרו על לידתי. שניהם הסכימו פה אחד ששמי יהיה בַּלְקָה, שפירושו זוהרת בבולגרית.

הייתי בת יחידה. עד סוף ימיה לא ילדה אמא ילד נוסף.

את הבקרים הקדישה אמי לעבודות

הסריגה. ידיה נעו בזריזות, כשהיא אווזת את המסרגה האחת בידה, ומלפפת בשנייה את החוטים. מרוכזת הייתה בעבודתה, מוציאה תחת ידיה וילונות ומפות, שעוררו את התפעלותן של הנשים, שהזדרזו לקנות ממנה את מעשי ידיה.

אמא הייתה אישה מאוד מטופחת, והופעתה החיצונית הייתה מוקפדת. היא לא יצאה מפתח הבית ללא איפור מתאים, תסרוקת מסודרת, לבוש מותאם, בצבעים ראויים בין חלקיו, ובינם לבין נעליה. בגדיה, אותם קנתה בחנויות, נראו תמיד כתפורים לפי מידותיה. מעולם לא נתפסה בלבוש מרושל, כל בגדיה היו יפים ובטעם רב. כשם שידעה לקנות לעצמה בגדים וחפצים יפים וחדשים, כך קנתה גם לי. אף אני הייתי לבושה תמיד בבגדים יפים, כנסיכה קטנה.

אמא נהגה לקחת אותי לחנות הנעליים, שם היה עליי למדוד את אלה שהוצעו על ידי המוכרת. "האם הנעל מתאימה? לא לוחצת? תלכי כמה צעדים ותגידי איך את מרגישה". אלה היו שאלותיה והוראותיה. בחנות

הבגדים גם כן היה עליי למדוד בגדים, כאשר אמא סורקת אותי במבטיה לוודא שהבגד מונח כראוי. בגדים חדשים ונעלים נקנו בעיקר באביב, לקראת חג הפסח, ובסתיו - לקראת ראש השנה.

אמא עסקה בסריגה ובמכירת מעשי ידיה בחלק מהיום, אך בחלקו השני נהגה להיפגש עם חברותיה, ולבלות איתן במשחקי קלפים - רמי ופוקר. הנשים ישבו מרוכזות בקלפים שבידיהן, עד שהבעת ניצחון הופיעה על פניה של אחת מהן וחיוך על שפתיה. המשחק היה מסתיים כשמישהי מהן הייתה מנצחת, ואם נותר זמן ורצון להמשיך, היו פותחות בסיבוב נוסף. אני הקטנה, ישבתי, מביטה בנשים ומאזינה לשיחותיה של אמא וחברותיה, כאשר לקחה אותי למפגשיה.

אצל הדודה סטריה, אחותה של סבתא ג'ויה, התקבלתי בחום ואהבה. כאשר הלכתי אליה לעתים אחרי הלימודים, הזדרזה הדודה להגיש לי את ארוחת הצהריים, שתמיד היו בה תבשילים ומנות טעימות, שגורמות לי עד היום געגוע לאותם טעמים ביתיים טובים, שריחם עולה באפי. ברעבתנות הייתי אוכלת ומסיימת את הארוחה, מוכנה להישאר אצל הדודה לשעות רבות נוספות. טוב היה לי בחברתה מחברת רעותיה של אמי.

לכיתה א' הלכתי לבדי ברגל, מרחק לא מועט מביתנו. "כשתחזרי היום לא אהיה בבית, יש לי פגישה עם החברות", הודיעה לי אמי בקול חגיגי. בדרך חזרה הביתה ירדו דמעות על לחיי. המחשבה שלא יהיה איש בבית לקבל את פניי כשאחזור, מלאה את ליבי בעצב. למרבה ההפתעה אמא עוד לא הספיקה לצאת, אך כבר עמדה מוכנה, לבושה כהרגלה בצורה מוקפדת והתיק התואם לבגדים בידה. "למה את בוכה? תפסיקי מיד לבכות ללא סיבה", נופה ורטנה כלפיי, ולמורת רוחה (וגם רוחי) החליטה שאתלווה אליה לפגישה עם החברות.

אבא היה סוכן נוסע. מוכר דברי סדקית - סיכות, מחטים, חוטים, עניבות ועוד. עם שתי מזוודות גדולות הסתובב ברחבי המדינה, מציע את מרכולתו בעיירות ובכפרים. כאשר היה ניגש ללקוח/ה פתח את מזוודותיו, הציג את הסחורה והוציא לקונה את מבוקשו. יש והציע לקונה להתבונן במרכולתו, שמא יראה מה צפון במזוודה, ואולי יעלה בדעתו לקנות דבר מה נוסף. במסעותיו נסע ברכבות, בכרכרות ובאוטובוסים, וחזר רק בסופי השבוע. אבא נעדר מהבית לא מעט, אבל כששהה איתנו אני זוכרת את אהבתו

אבא ואני בעיר סופיה

אלי, החום והפינוק שהרעיף והדאגה שלו לכל מחסורי. ניתן לומר שהייתי הבת של אבא. כאשר נעדר במשך ימים היו געגועיי גוברים. אהבתי אותו והשתוקקתי שיישאר ולא יסע. לא הבנתי שצורכי הפרנסה דורשים את שלהם. בדמעות של ילדה ליוויתי אותו עת יצא מהבית ונסע. הייתי מתרפקת עליו ומבקשת שיישאר איתנו. פיצוי ונחמה פורתא היו המתנות שהביא ממסעותיו.

הוריי לא היו אמידים, אך לא היינו בית דל ולא ידענו מחסור.

ישבנו לאכול שלושתנו. על השולחן הניחה אמא את התבשילים שבשלה: גבץ' - צלי ירקות - במינים שונים, כגון, גזר, כרובית, שעועית, אפונה ועוד; אגרסטדה - מוסקה מחצילים - תבשילים טעימים וערבים לחיכי.

בפעמים אחרות עלו על השולחן מטעמים אחרים: ירקות ממולאים בבשר ואורז כגון, פלפלים, תפוחי אדמה, עלי גפן, ועלי כרוב, בורקיטס ועוד. בחדר בו אכלנו עמדה דממה, איש לא דיבר. שקט מעיק. יש לשער שהוריי היו שקועים במחשבותיהם וטרדותיהם, אלא שלא הביעו אותם בקול. גם אני סכרתי את פי - לא נשאלתי ולא התבקשתי. שעת הארוחה לא נוצלה לשיחה ויצירת קרבה, ואני סבורה שכדרך אותם ימים, לא נהוג היה לדבר כשהילדים מאזינים, כנאמר במשפט הידוע: "לא לדבר בפני הילדים". לא ידעתי דבר על העובר עליהם, כולל קשיים וטרדות. כאמור, לא היו דיונים ושיחות בנוכחותי. מדי פעם קלטתי איזו מילה או משפט כששוחחו ביניהם בקול נמוך, על מנת שלא יגיע דבר מה לאוזניי.

אבא היה ידוע בחביבותו ואנשים נמשכו אליו, ולא רק יהודים. ביניהם, כפריים שסיפקו לנו תוצרת חקלאית, ובתוכה - תוצרת חלב וביצים. כידוע

בולגריה הייתה ארץ חקלאית, בה גידלו כמעט הכול. היו בה ירקות ופירות מכל המינים, טעמים היה משובח והמראה - תאוה לעיניים. העיר פלבן לא הייתה אחת הערים הגדולות בבולגריה. ברחובות הראשיים היו חנויות למוצרים שונים: ביגוד, הנעלה ודברי מכולת. כלי רכב מעטים נראו ברחובותיה באותם הימים. כאמור, אמא נהגה לערוך את קניותיה בחנויות. בעיקר, הרבתה לקנות בגדים. היישוב לא היה עיר במלוא מובן המילה. במבואותיו היו שדות וכרמים, ובעליהם גרו בפלבן וניהלו משק חקלאי. אפשר לומר שהייתה זו מעין מושבה (כינוי ליישוב מעורב - הן עירוני והן כפרי, כפי שכמוהו הוקמו בארץ, בראשית ההתיישבות הציונית). בפלבן קיימים מספר בניינים מיוחדים, בסגנון בניה של קימורים וצבעים ססגוניים בחזית, כמו בניין המוזיאון להיסטוריה והמוזולאום על שם גרגוריוס הקדוש ועוד. בחורף היו ימים קרים ומושלגים והטמפרטורה צנחה אל מתחת לאפס. עטופים במעילים, כובעים ושאר בגדים חמים, יכלו התושבים להחליק על האגם הקפוא. בקיץ היו ימים חמים למדי.

גרנו בבתיים שכורים שהוחלפו מדי פעם. זכור לי אחד הבתים הללו שהיה עלוב מאוד במראהו. כמעט ולא היו סממנים של יהדות בביתנו. הוריי לא שמרו מצוות ולא חגגו את החגים היהודיים. כמונו נהגו קרובי המשפחה והיהודים האחרים ביישוב. בראש השנה ובפסח הסבנו לארוחה חגיגית, אבל לא מעבר לכך. לא אכלנו מצות בפסח, לא חגגנו את ליל הסדר לפי הכללים הידועים. ביום הכיפורים הוריי שמרו באופן חריג על היום הקדוש הזה וצמו. אני התאמצתי מאוד לצום גם כן, אך כעבור מספר שעות הציקו לי הרעב והצמא ולא עמדתי בפיתוי. קטן היה מניין חברי קהילת יהודי פלבן. "כדאי לכם לעבור לסופיה, שם תהיה לך עבודה רבה יותר, שם תפרחו", שידל בעלה של דודתי, אחות אבי, את אבא לעבור לעיר הבירה הגדולה. את המעבר לסופיה עשינו בשנת 1936, כשהגיע זמני ללכת לגן הילדים. עוד בהיותי ילדה קטנה אהבתי להיות בחברתן של חברותיי. כל חברה שמשה לי כאחות שהייתה חסרה לי.

לא היינו בודדים בעיר הבירה. הדודים - אחיו ואחותו של אבי גרו שם זה מכבר, ובכך הקלו על הוריי לקבל את ההחלטה לעבור לסופיה, וסייעו בהסתגלותם למקום החדש.

לכל אחד מהם היה ילד אחד בלבד. לאחות, מלבד הבן, ראובן, נולדה כעבור שנים בת נוספת בשם בת שבע. לאח נולד בן אחד ויחיד - בטקו. בן דודי היה שובב לא קטן ואהב לעשות מעשי קונדס. בכל פעם שהגיע אלינו, הרס כמה מהמשחקים והצעצועים שלי. פעם פוצץ לי את הכדור ופעם הרס לי את הבובה האהובה עליי. לא נותר לי אלא להרגיש כעס עצור בליבי, לא היה לי באוזני מי להתלונן, וגם לא הייתה בזה כל תועלת.

משפחתי בתקופת הזוהר בעיר סופיה ב-1939 או 1940

מתי - דודתי, אחות אבי, ראובן - בנה, לפנייה, בטקו בעגלה - בנם של לוצ'ה ולאון, ואני - לפנייהם, לצד העגלה

עונג רב חשתי כאשר אמא לקחה אותי להצגות ולמופעים בעיר. אני זוכרת באופן מיוחד את האופרה "מאדם בטרפליי". הכול נראה לי כל כך קסום - המוסיקה הייתה ערבה לאוזניי, התפאורה והתלבושות הוסיפו למופע המיוחד, ובעיקר נהניתי להיות סמוכה לאמא.

הייתה זו תקופת פריחה במשפחתי. נראה שהדוד צדק, כי עסקיו של אבא הצליחו יותר. גם חיי החברה בחיק המשפחה הקרובה, הבילויים והנאות החיים בעיר הבירה, היו רבים יותר. בחופשת הקיץ נהגנו לנסוע להרים לנפוש בהם לזמן מה. האוויר הטוב והנוף המרהיב, השקט והשלווה היו מרפא לנפש. יש והיינו נוסעים לחופשות בחוף הים. הרחצה במים הזכים, הטבילה בין הגלים ומגע חול הים - היו מענגים ביותר.

"את יכולה לשהות בשמש, לא כדאי שתהיי בצל", הורתה לי אמי. ידוע היה שהשמש מעניקה ויטמין ד', אך עדיין היה ידוע פחות, שקרניה פוגעות בעור, ושיזוף יתר מסוכן.

הייתי חוזרת כולי חרוכה מבילוי על חוף הים. עורי הלבן היה מאדים ונשרף ואני הרגשתי כאילו אני עולה בלהבות - תחושה של מכת חום. כדי להקל עליי הייתה אמא מורחת את גופי ביוגורט קר. הקור הנעים חדר לתוך העור והרגיע.

כל זה היה טוב ואידילי עד שפרצה המלחמה.

ראובן, זיוה ובני
בני הדודים של זיוה

2

מלחמת העולם השנייה והשוואה

"יש מלחמה. גרמניה פלשה לפולין". מאי שם הגיעה לאוזנינו הקריאה הזאת, בשעה שנפשנו עם הדודים באתר נופש הררי, בשלהי אוגוסט 1939, תחילת ספטמבר. החום בעיר הבריא אותנו אל קרירות ההרים. גם קטיפה וורדים לצורך הכנת מרקחת טעימה, העסיק אותנו באותם ימים. השמועה על פרוץ המלחמה הדהדה בסביבתנו והחרידה את שלוותנו. מיד ארזנו את חפצינו ושבנו בבהילות לסופיה. אבא הפסימי, שתמיד ראה שחורות, היה מוטרד ושרוי במתח ובחרדה. אלא שהפעם היה ממש בחששותיו.

במהלך המלחמה, כפסע היה בינינו לבין מסענו להשמדה באושוויץ. למזלנו, לא התממשה השמדת היהודים בבולגריה. בשנת 1941 פורסם חוק שהיהודים חייבים לעזוב את סופיה אל ערי השדה. אבא העדיף לחזור לפלבן עוד קודם לכן, מתוך מחשבה שבעיר קטנה, הנחשבת עיר שדה זניחה, נהיה בטוחים יותר מאשר בקרב הקהילה היהודית הגדולה בסופיה. אף נודע לו שהמתנדבים לעזוב את סופיה לא יגורשו.

בסופיה נמנענו מיציאה מהבית, אם כי לא חשנו מאויימים, ולא היו בה גילויי שנאה. לא כן בפלבן, אליה חזרנו. שם הרגשנו עוינות. נאסר עלינו להיראות ברחובות הראשיים. מי שנתפס, הוכה והושפל. הפחד שלט בכל מקום. הז'נדרמים הבולגרים לא חסכו ביחס אכזרי כלפי כל מי שנראה להם כאויב.

זודתי, אחות אבי, חזרה איתנו לפלבן. אחיו נותר בסופיה משום שהתקשה

לוותר על הבית שהיה בבעלותו. "אני אשאר כאן", התעקש, מקווה שלא יפגעו ביהודי העיר. לבסוף גורש יחד עם האחרים למקום שנקרא וורצה. בפלבן שכרנו בית די גדול, בו יכולנו לארח בני משפחה שגורשו מסופיה. התחלתי ללמוד בכיתה ג' בבית הספר בעיר. אבא חשב שהטוב ביותר הוא שאלמד בבית ספר רגיל, לא יהודי. "לא כדאי שתלמדי בבית ספר יהודי, עדיף שתלמדי בבית הספר הכללי".

באחד הימים, בעת הכתבה, נשמע קולו של המורה המכתיב לנו מילים, שהיו כתובות על הלוח, אבל נאסר עלינו להציץ לעברן. מבלי משים הצצתי אל הלוח, לא הייתה לי כוונה לחרוג מהאיסור, מבטי נפל על הלוח תוך כדי שיטוט המבט סביב. לפתע נחתה על לחיי סטירה מצלצלת. הלחי בערה. התדהמה הייתה רבה וגם ההשפלה. דמעות נקוו בעיניי ושבתי הביתה ממרתת בבכי. היה ברור שמאחורי האקט האלים עמדה עובדת היותי יהודייה. "אני לא הולכת לשם יותר", אמרתי בקול חד משמעי. הסירוב התקבל על דעת הוריי.

לא היה בית ספר יהודי. הדבר היחיד האפשרי, הייתה השתתפות בפעילויות מעטות בחדר שליד בית הכנסת. מפאת העוצר לא יכולנו לבלות שם זמן רב. בעיקר, שיחקנו והעברנו את הזמן, כדי שלא להימצא סגורים כל העת בבית.

מטוסי בנות הברית הפציצו את העיר (בולגריה שיתפה פעולה עם גרמניה) ואזעקות מחרישות אוזניים וצפירות נשמעו מדי פעם בימים ובלילות. אבא שהיה יהודי וחבר במפלגה הקומוניסטית, היה בסכנה כפולה ומכופלת. כידוע הנאצים והשלטון הפשיסטי ראו בקומוניסטים אויבים. חיינו בפחד ואבא לא חדל להזכיר לנו: "הרכבות מחכות לנו בתחנה".

באחד הלילות פרצו ז'נדרמים לבית והפכו אותו בחיפושיהם אחר חומר תעמולה קומוניסטי. התכסיתי בשמיכה מעל ראשי ולא זזתי. בקושי נשמתי, עד שהללו הסתלקו. המחפשים לא מצאו דבר, אבל הבחינו בסבונים וחפצים נוספים, שחולקו לנו ממשלוח שהגיע מהג'וינט. בקול צורם חקרו מאיפה לנו כל אלה.

בבית היה חלון גדול שפנה לרחוב. "מכאן אתה מאותת למטוסים", האשימו את אבא במעשה, שכלל לא עלה בדעתו לעשות. לבסוף הסתלקו, ואני יכולתי סוף סוף להסיר מעל ראשי את השמיכה שכמעט נחנקתי תחתיה.

אבא עבד במחסן ביצים. אמנם לא רעבנו, אבל גם לא היה אוכל רב. למרבה המזל, חבריו הגויים של אבא לא זנחו אותנו, וסיפקו לנו מזון גם בתקופה הקשה הזאת.

היו עוד אנשים טובים בסביבתנו. בעל הבית שבו גרנו, ידע על הסכנה בה אנו נתונים. "קחו את מפתח הבית בכרם, בו גרים העובדים, ותוכלו גם אתם להיות שם. המקום בטוח יותר", הציע ומסר את המפתח לאבא.

מאז ועד סוף המלחמה התגוררנו שם. הייתי לגמרי לבד, שיחקתי עם עצמי וכמעט לא דברתי עם אנשים בסביבתי. שמרתי על מצוותו של אבא שלא להוציא הגה מפיו, אבל לא הרגשתי רע עקב כך.

נשמעה אזעקה, כל אחד מאתנו החזיק בצרור. היה עלינו להימלט מהבית, רצנו אל הכרם, שם נשכבנו על האדמה, נשמנו את ריחה ובין רגביה הטמנו את ראשינו כדי להגן על עצמנו. כל אחד מאתנו שמע היטב את דפיקות לבו. התכווצנו מפחד, אבל חיכינו בשקט בין השיחים לצפירת הארבעה.

מקלט אחר לא היה במקום ובבית היה מסוכן להישאר. נתונים היינו לחסדיהם של המפציצים שהטילו פצצות, כאשר אנו עוקבים במבטינו אחר הטלתן מהמטוסים, ודרכן עד למקום הנפילה. החרדה הגבירה את פעימות לבנו, אך החזקנו מעמד בגבורה.

לאמא נודע שהיא בהיריון בזמן המלחמה. היא נכספה לילד נוסף, ואני משערת שמאוד הייתה שמחה ומאושרת ללדת שוב. אלא... שאבא, שחרד לגורלנו, שמח פחות, למרות שוודאי רצה ילד נוסף, אך חשב שאין זה הזמן המתאים לכך, כי מי יודע מה ילד יום ואילו סכנות צופן העתיד.

הוא דרש מאמא לפנות לרופא כדי שתיפטר מהעובר. אני משערת שלא כלאחר יד הגיע להחלטה, אלא כנראה לאחר התלבטות. פחדיו הובילו אותו לראות בכך דבר בלתי נמנע. אמא כנראה ניסתה לשכנעו לשנות את דעתו, ואולי חשבה שהוא צודק. היא נקרעה בין חרדת המלחמה לבין רגש האימהות. לעולם לא אדע מה התרחש בלבבה, כי מעולם לא שוחחנו על כך. בכאב הזה אי אפשר היה לגעת. מתוך סערת רגשות, בלב כבד אמא עשתה כמצוותו, לא העזה להתנגד.

בדרכה אל הרופא התפללה וקיוותה בסתר לבה, שהרופא יבין את משאלתה, ידחה את בקשתה ויבין שהיא מבקשת את היפוכו של הדבר, ויקבע חד משמעית - "ההיריון מתקדם. בשלב כזה ההפלה בלתי אפשרית, וגם מסוכנת". אבל כמיהתה לא חדרה אל ליבו של הרופא. נגזר דינו/ה של

העובר/ית, ואני נותרתי בת יחידה.

"כואבת מאובדן העובר שכה רצתה בו, נוסף על סבלה מכאבים ושטפי דם, קשה היה לאמא להתאושש מהמכה הזאת. סבלה הנפשי היה רב. היא כעסה על הרופא ומראה של כל גבר דחה אותה", נודע לי מפי דודתי.

את יום השחרור מהפשיסטים לא אשכח. עד היום אני מעלה בזיכרוני את מחזות השמחה והצהלה הבלתי סופיים.

ב-9 בספטמבר 1944 הסתיימה המלחמה אצלנו. הפשיסטים הסתלקו ולא נראו. בית הסוהר בו ישבו מתנגדי המשטר והקומוניסטים, פתח את שעריו והמון אסירים זרמו החוצה. כאילו כולנו פרצנו מתוך הכלא בו היינו נתונים במשך כל שנות המלחמה. השתחררנו מהפחד הבלתי פוסק - הפכנו לבני חורין.

הפרטיזנים ירדו מההרים וההמון הקיף אותם בשירה. נשמעה מוסיקה וכולם נסחפו לריקודים, אפילו זקנים ונכים הרימו רגליהם. כולם חשו אושר רב. כל אותו הלילה לא פסקו קולות החוגגים.

הקרבה בין הבולגרים לבין הרוסים יצרה תחושה שאחים באו לשחרר אותם, לגאול אותם מייסוריהם. שכן, לא רק אנחנו היהודים סבלנו, כל האוכלוסייה חייתה בסבל ובפחד במשך שנות המלחמה.

כך חשבו וחשו כולם. לא ידענו שהסובייטים ששחררו אותנו מעול אחד ישימו עלינו עול אחר... שלטון קומוניסטי שלא היה טוב יותר מקודמו. במהרה התבדו תחושות השמחה על השחרור. כל התקוות נגוזו ופינו מקומן לאכזבה קשה.

3

תקופת השלטון הקומוניסטי

כאמור, מספטמבר 1944 ואילך הייתה בולגריה שרויה בחשכת השלטון הקומוניסטי, עד לפילתו בברית המועצות ובגרורותיה במזרח אירופה בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת.

אבא קיווה שכעת יקבל את גמולו על נאמנותו ודבקותו בקומוניזם. בתחילה יצא במשלחת להביא לבולגריה ילדים יתומי מלחמה מיוגוסלביה ההרוסה. הכוונה הייתה לשקם את הילדים הפליטים בארצנו.

ביום שחזר מיוגוסלביה, אמא סירבה שיכנס הביתה. "קודם תסיר את הכינים שדבקו בך", הורתה לו. הכינים נדבקו אליו מאותם ילדים שהביא. אותנו פינו מבית הספר, כדי לאכלס בו את אותם ילדים אומללים.

כשאבא שב מיוגוסלביה, הוא זכה לתפקידים שוליים חסרי חשיבות. לא קיבל שום מילה טובה, לא כבוד, ובעצם - לא כלום, נכזבה תקוותו. הקומוניסטים הבולגרים היו אנטישמים במידה זו או אחרת.

התחילה חשבונאות עם אלה ששיתפו פעולה עם הנאצים. הם נרדפו באכזריות, אף נאסרו, אך גם האוכלוסייה בכללותה סבלה מנחת זרועו של המשטר החדש. החלו החרמות רכוש והלאמת אמצעי ייצור.

האווירה, במהרה, הפכה להיות קשה לא פחות מאשר בתקופה הפשיסטית. די מהר נקעה נפשם של הבולגרים מהמשטר הקומוניסטי ומרוסיה הסובייטית. לא נותר לבולגרים אלא להמתין, שאולי פעם בעתיד יחזור החופש לארצם.

אבא קלט שחברותו במפלגה הקומוניסטית לא תביא לו ישועה, וכך החל לנבט אצל הוריי הרעיון הציוני. העלייה לארץ נראתה כמפלט הטוב ביותר.

אולם, ככלל, יש לציין שיהודי בולגריה היו ציונים מרגע הופעתו של הרצל והקונגרס הציוני הראשון.

המשכתי את לימודי בבית הספר הכללי בעיר, בחטיבת הביניים. הייתי תלמידה טובה ואוהדה. שיעורי ההיסטוריה היו עבורי המעניינים ביותר. בדמיוני ראיתי את כל אותן דמויות שהשפיעו על אירועי זמנם וגם שינו את מהלך ההיסטוריה. אלה דמויות שהלהיבו אותי. לעומת זאת על שיעורי המתמטיקה הייתי מוכנה לוותר. אמא סייעה לי בלימודים בעת הצורך, ובעיקר בלימוד השפה הצרפתית, בה שלטה מאז למדה בתיכון. אני נזכרת בערגה ברגעים והשעות בהם ישבנו יחד באינטימיות נעימה. אחד השיעורים בבית הספר החל כאשר המחנך נכנס לכיתה ואנחנו קיבלנו אותו בקימה, כנהוג. הוא החל בשיעור ואני הקשבתי לו בריכוז רב. הערכת אתו מאוד. הוא היה מחנך בעל שיעור קומה, משכמו ומעלה, כנאמר: "מורה לחיים".

"בלקה, האם את מוכנה לענות על השאלה?" פנה אליי בלשון רכה וחיוך על שפתי. ידעתי את התשובה וגם זכיתי לשבח ולמחמאה. הוא מעולם לא פגע בי עקב מוצאי היהודי, כפי שעשו חלק מהמורים.

הוריי ואני בת שתיים עשרה וחצי

היו לי חברות לא יהודיות בבית הספר. כזכור, תמיד הייתי חברותית וחיפשתי את חברתן של בנות אחרות. יאמר לזכותה של אמא שלא הגבילה אותי,

ולא מנעה ממני לצאת למפגשים ולמסיבות, ואפשרה לי לקבל אחריות על עצמי. היא הייתה ליברלית. "רק תשמרי על עצמך", ביקשה בכל פעם. ז'יבקה (חיה בבולגרית) הייתה אחת מחברותי הטובות ביותר. במשך ימי המלחמה הקשר בינינו נשמר, והלכתי מדי פעם לבקרה בביתה. שם זכיתי לכיבוד כיד המלך, במושגים של אותה תקופה - לחם טרי, חמאה ועוד מוצרי מזון שלא היו בביתי. אבא לא מנע ממני ללכת אליה, אך תמיד חשש לגורלי עד שובי הביתה.

לאחר המלחמה, מורי בית הספר לקחו אותנו לתערוכה אנטי פשיסטית. לפתע צעקה נפלטה מפיה של ז'יבקה והיא נמלטה החוצה בדמעות. עמדנו מול תמונה בה נראה אדם מחזיק בידו ראש כרות של פרטיון. חברתי זיהתה את... אביה כאותו אדם. נודע לנו אז ששיתף פעולה עם הנאצים. לא סתם משתף פעולה היה, אלא ראש השירות החשאי של הנאצים והבולגרים הפשיסטים בעיר. חברתי המסכנה הייתה מוכת תדהמה למראה אביה. הידיעה הזאת הייתה טראומתית והיא לא התאוששה ממנה.

השלטון הקומוניסטי לא סלח לאיש כאביה, שהוקע כמוקצה מחמת מיאוס, ונקם לא רק באיש אלא בכל בני משפחתו. ז'יבקה "שילמה" על מעשי אביה בכל צעד ושעל. בין היתר, סירוב לאפשר לה ללמוד, וכן איסורים וסירובים נוספים. דווקא יחסי החברות איתי, כאחת שהתחברה ליהודייה, שמשה הוכחה שהיא מבקשת לכפר על מעשי האב, ודעתה שונה ממנו. עובדה זו סייעה לה, בכל זאת, להתקבל לבסוף ללימודים, ופתח לה פתח גם בתחומים אחרים. כעת הבנתי מדוע היה אבי כל כך חרד מהקשר שלי איתה ומהביקורים בביתה. הקשר בינינו לא ניתק.

בעירנו, החלו מדריכים מתנועות הנוער הציוניות לחפש אחר נערים ונערות יהודים, לשכנע אותם להגיע לפעולות. פעלו אצלנו תנועת "החלוץ" ו"הנוער העובד". אבל רוב חברותי הלכו ל"קן" של "השומר הצעיר", וגם אני הצטרפתי. שמענו על הארץ ועל הקיבוצים, למדנו שירים והקשבנו לסיפורים.

הבוגרים הגשימו את העלייה לארץ ישראל, ואנו הצעירים, נותרנו וגם הדרכנו צעירים מאתנו. ה"קן" של תנועת "השומר הצעיר" בעיר היה מקום שנעים היה לשהות בו, והמדריכים השתדלו ליצור מקום חם ומושך לחניכים. מדי פעם היה מגיע שליח מהארץ לביקור. אני תרמתי את חלקי

גם בכך שהשתתפתי בוועדת קישוט. פעם התגלגל לידי ספרון על הילדים בקיבוץ, שסייע לי במשימה שהוטלה עליי - להסביר לילדי קבוצתי על אורח חייהם של הילדים שם. כמובן הסברתי אך לא מניסיון אישי. גם לי לא היה נהיר לגמרי כיצד הם חיים בלינה המשותפת וכל הקשור בכך.

1948,
לפני העלייה לארץ

את ארגון העלייה לארץ, סידר אבא בסודיות גמורה. בסוף שנת 1948, באחד הימים, התחלנו באריזה. "אנחנו כבר נוסעים", הודיע אבא.

ארזנו את תכולת הבית בארגזים ענקיים (שנקראו ליפטסים), שהגיעו זמן לא מועט לאחר בואנו לארץ. עלינו על רכבת בפלבן, כאשר המון חברות וחברים מבית הספר - בו למדתי החל מכיתה ה' - באו להיפרד וללוות אותי. ההתרגשות הייתה רבה. החיבוקים והנשיקות ארכו זמן רב. הפרידה הייתה קשה, ודמעות עמדו בעיניהם של חלק רב מהמלווים, שאיחלו לנו הצלחה בנסיעה לישראל.

גם טומי עמד שם, התבונן בי בעיניים כלות. הוא היה אהבתי הראשונה, בגיל 15 פרחה האהבה בינינו. כלל לא היה אכפת לו שאני יהודייה, ועובדת היותו גוי לא מנעה ממני להתאהב בו. הוא עמד בדממה כשעלינו לרכבת, עוקב אחריי, לא יכול היה להסיר את מבטו, ואחר כך נופף לי כשהרכבת זוה. תנועות ידיו נותרו חקוקות בזיכרוני, ועוד כמה רגעים ראיתיו עד שדמותו נעלמה לגמרי.

לא יכולנו להיפרד ביחידות, בני הנוער שבאו להיפרד הקיפו אותי. משהו מלבי נותר שם. נשבענו להמשיך להיות בקשר חברות. עוד זמן רב התכתבנו במכתבים רווי געגועים. הבטחנו שנמשיך ולא ננתק את הקשר לעולם. עם ז'יבקה נותרתי בקשר שנמשך זמן רב. הפגישה המחודשת בינינו בשנת 1990, כשהגענו לביקור בעיר, הייתה נרגשת, ולאחר החיבוקים והנשיקות לא הרפינו ידינו זו מזו. חזרתי במנהרת הזמן לנעוריי, והיה קשה לשתינו להתגבר על הדמעות שעלו בעיניים.

הפרידה הייתה קשה שבעתיים, ידענו שהסיכוי שנחזור וניפגש קלוש מאוד.

להלן מכתב שכתבתי לה מהארץ:

ז'יבקה היקרה, שלום!
אני כבר בארץ ישראל מזה כמה שבועות.
ההפלגה באנייה, עליה עלינו בווארנה, עברה בשלום. כארבעה
ימים שטנו בים לא רגוע. כפי שאת יודעת, הים השחור ידוע
כסוער, בעיקר בחורף.
רבים חלו במחלת ים. התנאים לא היו קלים. בבטן האנייה היה
צפוף, והיה מחסור באוויר לנשימה. שהינו עד כמה שיכולנו
על הסיפון.
נכון שעליתי עם הוריי, אבל כל הזמן הייתי בחברתם של
החברים מתנועת "השומר הצעיר".
בארץ הגענו ליישוב שנקרא פרדס חנה. כנראה שבעוד כמה
שבועות ישלחו אותנו, חברי תנועת הנוער, ליישוב שהוא
קיבוץ בשם רוחמה.
אמשיך לכתוב אלייך ואתאר לך את אורח החיים בקיבוץ.
מתגעגעת מאוד ואוהבת, ולעולם לא אשכח אותך.
חיבוקים ונשיקות.
מתגעגעת,
בלקה

6

אורי (אברהם)

אבא שב הביתה לאחר נסיעה ארוכה, הניח את מזוודתו ובה הסחורה שנותרה, כי לא הספיק למכור את כולה במשך השבוע, ומיד כרך סביבנו את זרועותיו וחיבק את כולנו חיבוק ארוך. גם נשיקות לא חסך מאתנו. "כל כך התגעגעתי, מה שלומכם, ואיך עבר עליכם השבוע?" התעניין לדעת. הוא עזב אותנו כמנהגו ביום שני וחזר הפעם, שלא כמנהגו, ביום חמישי. בדרך כלל היה חוזר בימי שישי.

לאחר שנודע לו מפינו שהיה לנו שבוע שגרתי, ודבר לא השתנה חלילה לשלילה, הגיע תורנו לשאול אותו, היכן שוטט השבוע, באילו מקומות הסתובב כדי למכור את מרכולתו, ואיך הסתדר.

הוא ענה באורך רוח ומנה את הערים והעיירות שעבר בדרכו. "השבוע מכרתי יותר עניבות, אבל קנו פחות ממחטות (באותם הימים לא היו טישיו מנייר, אלא ממחטות בד) וגם סכיני גילוח". וגם סיפר שהיה עליו ללון באחד הלילות אצל קולגה באחת העיירות, כי לא הצליח לסדר לעצמו מקום לינה אחר. הוא התקבל בסבר פנים יפות ואין לו כל תלונות על האירות. נהפוך הוא, היחס אליו היה מעל ומעבר. אבא שיבח והחמיא למארחיו. הוא גם סיפר לאמא על רווחיו באותו השבוע. אבא היה משועשע ועליז כדרכו, מצב רוחו היה מרומם תמיד כשחזר הביתה. אהבתו אלינו הייתה ללא גבול. "וכעת", הכריז לאחר שנח מעט, "אנחנו יוצאים לאכול בחוץ ולבלות".

"אבל רק עכשיו הגעת, אתה בוודאי מאוד עייף. אולי כדאי שנוותר על היציאה ברגע זה, נדחה למועד מאוחר יותר?" טענה כנגדו אמא והתקוממה על החלטתו. "בן אדם עובד כל כך קשה, ולאחר כל הימים שהסתובב זכותו

לנוח".

"אני יכול לצאת, הכול בסדר", הרגיע אותה אבא.

גם אם עייפותו הייתה רבה, לא ויתר על הבילוי איתנו, ולא לתר. הכרכרה שהזמין כבר עמדה בחוץ מוכנה לנסיעה. עלינו עליה צוהלים משמחה - אמא, אחותי, אבא ואני. העגלון הצליף בסוס ויצאנו לדרך.

הוריי ואני

העיר **פלוברדיב** בה התגוררנו, הייתה עיר גדולה והומה, בעלת עבר היסטורי מפואר ומכמני תרבות רבים לה. היא נחשבה לעיר השנייה בגודלה ובחשיבותה לאחר סופיה הבירה. נהר המריצה הגדול חצה אותה לאורכה. חלק מבתיה מטפס על מורדות הגבעות המקיפות אותה. חנויות רבות היו ברחובותיה הראשיים, בהם עברו כרכרות רתומות לסוסים, כשהם דוהרים או פוסעים על המרצפות ואבני הרחוב, והד פרסותיהם נשמע בחלל. קריאות "דיו" של העגלונים, המזרזים את הסוסים, השתלבו בהמולת עוברי אורח וברעש המכוניות (לא רבות) שנסעו ברחובות. בתי קפה היו פזורים בעיר, וכן בניין האופרה, ובתי קולנוע בלטו במקומות שונים.

שרידים ארכיאולוגיים ועתיקות מן העבר היו, ועד היום מהווים, אתרים חשובים המושכים תיירים. בהם האמפיתיאטרון מימי הרומאים ששלטו שם בעת העתיקה, שרידים מהתקופה העות'מנית - שלטון התורכים, וכן בלטו כנסיות רבות בעלות צריחים גבוהים, המיועדות לתושביה הנוצרים של בולגריה.

"יש לנו כרטיסים לתיאטרון במוצאי שבת. ילדים, תהיו מוכנים". ידיעה זו

מלאה אותנו בשמחה רבה. אהבנו מאוד לצפות בהצגות. נהנינו מאוד. בילינו באותו ערב בנעימים עם ההורים. אבא לא חדל להתלוץ ולספר בבדיחות הדעת על אירועים שאירעו לו במשך השבוע, תוך שהוא דוחק בנו לאכול מהקינוחים שהוגשו בבית הקפה. לעתים, כשהיה מספר, היו פניו מרצינות אז ידענו שאירע לו דבר מה לא נעים. אבל אבא לא שהה זמן רב במצב רוח עגמומי. מיד היה מחליף את נושא השיחה, לסיפור שרומם את רוחו. כאמור, תמיד דחק בנו לספר את אשר עבר עלינו כשנעדר מהבית.

משפחה של אמא

סבא, דוד יִחְיָה, אביה של אמא נפטר בטרם הספקתי להכירו. הסבתא רשל (רחל) הזכורה לי, האריכה ימים אחריו. הסבתא והסבא התגוררו בעיירה אדירָנָה בטורקיה, וקרובה היא לגבול בולגריה. סבא התפרנס מסחר בדים. כסוחר היה קונה ומביא בדים מסוגים שונים ומוכר אותם בעיר. סבתא הייתה אישה משכילה מאוד (דבר שלא היה מובן מאליו באותם ימים) - מורה בבית הספר אליאנס (רשת בתי ספר, שהקימו יהודי צרפת בקהילות השונות במזרח התיכון, בצפון אפריקה ועוד). ילדיהם של רשל ודוד: לונה (אמי) ושני אחיה - משה-מרקו ואחות בשם שרינה. את הדודים לא הכרתי, כי מקום מגוריהם היה בטורקיה, ואני מעולם לא הגעתי לשם. שרינה נשאה בבולגריה ובעלה גם הוא היה סוכן נוסע כמו אבי.

לא ידענו את תאריך לידתה של אמא. המשפחה בטורקיה חיפשה במסמכי הקהילה היהודית בעיר הולדתה וכך איתרו את התאריך: 19 ביולי 1907. האווירה המשפחתית בה גדלה אמא, הייתה חמה ואוהבת. סבתי וסבי העריכו מאוד לימודים והשכלה, אמא גם היא למדה וסיימה בית ספר תיכון. השפות צרפתית, לדינו וטורקית היו שגורות על לשונה וגם ידעה לקרוא ולכתוב בשפות הללו. דבר זה היה ייחודי ונדיר לתקופה, בה לא הרבו לשלוח בנות לבית ספר, ובעיקר לא ללימודי המשך בתיכון. זיכרונותיה הראשונים של אחותי, קשורים בסבתא רחל, שלימדה אותה לכתוב ולקרוא בלדינו. השפה שגורה על פינו עד היום הזה.

לקוחה שהייתה נכנסת לחנות של סבי, זכתה לשירותה המהיר של לונה,

אמי. בחביבות, באדיבות ובשפתה של הלקוחה. כפי שנכתב, אמי ידעה את כל השפות המדוברות על ידי הלקוחות - יהודים וגויים. היא הציעה סוגי בדים, למי שלא החליט מה לקנות, ויעצה בהתלבטות. כאשר ביקשו הלקוחות בד מסוים, הייתה מיד מורידה את הגליל מהמדף - מודדת, גוזרת ומוסרת לידיהם. כך ניהלה את החנות כאשר סבי נעדר ממנה, אך הייתה לצד אביה גם בעת שהוא עצמו נוכח היה בחנות.

משפחתו של אבי

סבא אברהם בֶּכָר וסבתא מתילדה חיו בכפר והתפרנסו מחקלאות. בסוף שנות העשרים של המאה הקודמת הם עברו להתגורר בפלובדיב. עדות לכך קיימת בתמונה משנת 1933 בה נראה הסבא כחבר בוועד הקהילה היהודית של העיר.

סבא אברהם - ראשון משמאל בין חברי וועד הקהילה

בפלובדיב פתח סבא כעין פאב בו שתו בירה (ביריריה). שמו של סבא והפאב היו ידועים בקהילה ומחוצה לה. למקום הגיעו מכל קצוות העיר לשתות מקנקני הבירה, וסבא היה מפורסם בכך שהיה מעודד את המבקרים

במקום לשבת בנחת ולשתות לאט, לאט. לא למהר. הנה נכנס לקוח וביקש כוס בירה. "אבל מהר, מר בכר, אני ממהר". הרים סבא גבה, חיך, "כאן לא ממהרים אדון, זה מקום בו יושבים בנחת ושותים יְבֶשׁ יְבֶשׁ (בטורקית: לאט לאט). לאחר מכן תוכל להמשיך בדרכך ולמהר. כל היום לפניך". כך היה אומר לכל הנכנס, עד שדבק בו הכינוי - "יבש-יבש", וכל מי שהכיר אותו יכול היה להישבע שזה שמו האמיתי.

בשנת 2005 הגענו לטיול שורשים. בעת שביקרנו בבית הכנסת בפלובדיב ניגשה אלינו אישה יהודייה מבוגרת. מששמעה שאנחנו מדברים עברית, הסתקרנה לדעת מי אנחנו ומאין באנו. "האם את זוכרת את אברהם יְבֶשׁ-יְבֶשׁ?" "כן כמובן, בעל הפאב", באה התשובה. "אני נכדו". ראיתי את ההתרגשות שאחזה בגברת.

ילדיהם של אברהם ומתילדה-מזל טוב: סופי, ואחריה אבא - פְּרִזְנָטָה (מתנה). הוא נולד בשם ראובן, אלא שבצעירותו חלה. התגלה גידול בצווארו והיה בסכנת חיים. לאחר שעבר ניתוח, החלים, למזלו. הנוהג במקרה כזה היה להחליף את השם, כאילו נולד מחדש. במקרה של אבי, השם העיד על כך שקיבל את חייו במתנה. במשך הזמן נשכח שמו הקודם, וכולם קראו לו בשמו החדש. האחות סולטנה נולדה אחרי, ובהמשך: בן-ציון, חנה וּבָקָה (קיצור של רבקה). שתי דודותיי חנה ובקה עלו ארצה גם הן. סופי נפטרה בבולגריה. בן ציון נשא אישה לא יהודייה ונותר בבולגריה. הקשר איתו נותק, לצערי.

אני זוכר את סבתא בימיה האחרונים. מחלת הסוכרת גברה, ומלבד ישיבה על הספה במשך היום, לא יכלה לעשות דבר. הסובבים אותה היו ניגשים ומנשקים את ידה, כך ברכו אותה לשלום.

בית הוריי - חתונה, ילדים וחיי יום יום

בעלה של שרינה, אחות אמי, כאמור, היה אף הוא סוכן נוסע. והשניים נפגשו אי שם בדרכים. אבא הוזמן להתארח בביתם. "אחותי הצעירה רווקה, אולי תרצה להכיר אותה?" הציעה שרינה לאבא.

הוא לא דחה את הרעיון על הסף, וכך נפגשה העלמה הצעירה לונה מטורקיה עם הסוכן הנוסע, פרזנטה בכר, חבר המשפחה, בעיר ימבול, השאר - היסטוריה.

התקיימה חתונה והכלה עברה לגור בעיר הגדולה - פלובדיב. אמא נפרדה ממקום מגוריה ומהוריה, אבל המרחק בין מקום הולדתה למקום בו עברה לאחר נישואיה לא היה רב. בהחלט הייתה אפשרות להתראות לעתים קרובות.

הוריי גרו בתחילת דרכם בבית סבתי וסבי. אמא, ככלה צעירה, עזרה להם ככל הנדרש ודאגה להם כבת, למרות שהיו להם עוד שתי בנות צעירות ממנה. לאחר זמן שכרו בני הזוג דירה בעיר.

משפחתו של אבא הייתה משפחה אוהבת וחמה, אבל סבי לא תמיד יכול היה לפרנס את המשפחה הגדולה, ואבא נאלץ להפסיק את לימודיו ולשאת בעול הפרנסה.

אבא היה בעל אינטליגנציה טבעית. אילו המשיך את לימודיו בוודאי היה מצליח מאוד, ומגיע לרכישת השכלה גבוהה. אבל עקב נסיבות החיים, בקושי הספיק לסיים את בית הספר היסודי והתחיל לעבוד.

הוא למד הרבה בעצמו והיה כעין אוטודידקט. אבא דיבר שפות שונות - יוונית, טורקית, לדינו, בולגרית, עברית וגרמנית. את העברית רכש בלימוד והאזנה לשפת התפילה בקהילה, וגרמנית ידע עקב שהייתו לזמן מה בווינה.

עדיין היה נער צעיר כאשר נזרק אל החיים, והיה עליו לשרוד. מהר מאוד נעשה לסוכן נוסע. בידי החזיק מזוודות, בהן אחסן את סחורתו, והיה נע ונד בין ערים ועיירות, ברכבות, באוטובוסים ובכרכרות. הוא המשיך בעיסוקו גם לאחר שפגש את אמא.

אחותי נולדה ב-23 ליוני 1930 השמחה בבית הייתה רבה. לונה ופרזנטה הפכו הורים לתינוקת חמודה ומתוקה, שהפכה אותם להורים מאושרים למתי - כך נקראה התינוקת - על שם הסבתא מתילדה.

כעבור שלוש שנים נולדתי אני. ב-11 באוגוסט 1933 הגעתי לאוויר העולם. הלידה הייתה רגילה, ושוב החזיקו הוריי בידיהם תינוק אהוב. היה זה אירוע משמח ומקור גאווה אותה לא הסתירו כלל: נולד תינוק זכר ראשון, ממשיך השושלת לבית בכר.

אמא הייתה עקרת בית ואם מושלמת. ניהלה את הבית ביד רמה, טיפלה בנו, הילדים, ודאגה לכל צרכינו.

מוקדם בבוקר השכימה קום. לאחר שארגנה את שנינו להליכה לבית הספר, התחילה את סדר יומה. ראשית החלה בניקיון וצחצוח הבית, ולאחר מכן עברה להכין את ארוחת הצהריים. כידוע בולגריה ארץ חקלאית שיש בה שפע מים ואדמה פורייה - לא חסרו ירקות ממינים שונים וגם פירות. יום קודם לכן ערכה קניות בשוק - חצילים יפים וגדולים, קישואים ופלפלים, גם הם יפים למראה, כרוב וכרובית רעננה, עגבניות אדומות וריחניות, שעועית ועוד. כל הירקות היו טריים וניחוח של אדמה עלה מהם. כמו כן קנתה פירות ומצרכים אחרים. חלקם לאחסון למשך תקופה מסוימת, עד שתחזור לקנות שוב.

אמא החלה בבישולים על גבי התנור שחומר ההסקה שלו, פחם, שימש גם לחימום הבית. ריח ניחוח של המאכלים המתבשלים החל להתפשט במטבח. המרק כבר ביעבע ורתח, וגם הגיבץ' העשוי ירקות הוכן במהירות. האורז, בו כל גרגר נפרד מרעהו, כך שאפשר היה לספור את הגרגרים, לעולם לא יצא כעיסה אחת דביקה. היא פנתה להכנת בצק לפלצ'נקס - בלינצ'ס ואחר כך הכינה את המילוי. נותר לה זמן להכין גם עלי גפן ממולאים - יפריקטוס.

העבודה במטבח נמשכה מספר שעות, וכשהתבשילים כמעט וכבר היו מוכנים, התיישבה לנוח מעט. לפתע הציצה בבהלה בשעון, אבל נרגעה כשנוכחה לדעת שעוד נותר זמן מה עד לשובם של הילדים מבית הספר. הארוחה, שכמעט מוכנה הייתה, בושלה עבורם.

חזרנו רעבים מאוד ומיד הושיבה אותנו אל השולחן, לאכול. תוך כדי כך התעניינה לדעת מה למדנו ואיך עבר עלינו יום הלימודים.

אם תרצו להכין את התבשילים, יהיה עליכם להציץ בחוברת המתכונים של אמא. אבל אזהרה - למעט דרך ההכנה, הכתוב לא מבהיר במדויק את כל החומרים הנדרשים.

לאחר מכן פרשנו למנוחה ולהכנת שיעורי הבית. בשלב מאוחר, כשכבר גדלנו, בנעורינו, היו ימים בהם הלכנו אחר הצהריים לפעילות של תנועת הנוער "השומר הצעיר".

ביום מין הימים, אחר הצהריים, הגיעה התופרת. אמא הזמינה אותה כדי לתפור לנו בגדים לקראת חג הפסח הממשמש ובא. היה עלינו להתאזר

בסבלנות. "ילדים, לא לזוז", צוותה התופרת מדי פעם. שוב ושוב הצצתי במראה.

לבסוף היו בידיי מכנסיים לתפארת, יפים ותואמים את מידותיי וחולצה גם. לאחותי תפרה שמלה יפה, וכעת נותר לקנות נעליים. המראה שלנו היה תמיד מסודר ומטופח.

"לונה, הילדים שלך לבושים כמו נסיכים", היו מחמיאים לה. "מה יש לי חוץ מהילדים", ענתה אמא. אבל זה לא היה מובן מאליו. הרי ידוע שהיו ויש גם אימהות מסוג אחר.

מצבנו הכלכלי היה שפיר. לא היינו עשירים גדולים, אבל לא ידענו חלילה מחסור. למרות שאבא אהב לצאת לבילוי מחוץ לבית, הוא היה מחושב בהוצאות, ולא בזבז כספים ללא חשבון.

מתי, אחותי, הרבתה לנסוע עם אבא למסעותיו, בעיקר בחופשות בית הספר. ברכבות ולעתים בעגלות רתומות לסוסים, שנסעו בדרכים המשובשות, כשהן מקרטעות על פני בורות ומהמורות, והיו מגיעים גם למקומות רחוקים ונידחים. כך מירה (שמה העברי של מתי) הכירה מקומות שונים, ובעיקר נהנתה לבקר בכפרים, אליהם אבא היה מגיע עם הסחורה. האהבה למקום כפרי לוותה אותה גם כשהגיעה לארץ והתיישבה בקיבוץ.

לפעמים, אבא היה חוזר עם אורח אחד או יותר, סוכנים כמוהו, שהיו זקוקים למקום לינה. הבית היה תמיד פתוח ומכניס אורחים. בלבביות, במאור פנים ובזרועות פתוחות התקבלו כולם, ותמיד היה בבית די מזון לכל דכפין וגם כיבוד - קינוחים, מעשי ידיה של אמא. למשל, עוגות, עוגיות, בקלאווה, בוריקיטס, טישפישטי (אופה מהר, בטורקית), בורקס מתוקים ובורקס מלוחים.

בבית הייתה תמיד מרקחת כלשהי מחבושים או מפרי אחר - קרם חלב, חלווה מסולת, חלוואיקה, מליביקו או חלב מתוק (דולסה דה לצ'ה), שהיו מגישים בכפית בתוך מים קרים, כדי לפזר את הטעם המתוק המרוכז. הכול היה טעים, נמס בפה ובטעם גן עדן. אמא הייתה שפית אשפית בכל אשר בישלה ואפתה.

קולות צלילי אקורדיון נשמעו מביתנו. אחותי הקדישה מזמנה אחר הצהריים ללימודי נגינה על אקורדיון שאבא קנה לה. היא ביקשה וההורים נענו לה.

"אני רוצה לנגן על כינור", ביקשתי.

"יש בינתיים אקורדיון. תלמד לנגן בו, אולי בעתיד נקנה כינור". כלי נוסף כבר היה בגדר הוצאה כבדה מדי.

לעת ערב, לאחר הארוחה, אמא הייתה מקריאה באוזנינו סיפורים מספרים. האזנו לקולה הערב בקשב רב. היא קראה בקול רם וצלול, ובהטעמה. ולמרות שהכרנו את הסיפורים, נהנינו להאזין ולחזור ביחד איתה על המילים המוכרות. היו אלה שעות קסומות של ילדות, שנותרו בלבי והלכו עמי לאורך כל שנותיי.

זכורים לי גם שירי הערש בעת שהרדימה אותי, בהיותי ילד רך בשנים. וככה שרה בקול רך בשפת הלדינו: "בני תישן, אתה צריך לגדול ולהיות חזק. ציון מחכה לך". כך חינכה לציונות גם באמצעות שירי ערש. אני זוכר גם את סיפוריה של סבתא רחל. בידיה אחזה בספר "מעם לועז", שהיה כתוב בלדינו והקריאה לנו בקול מסיפורי התנ"ך. אז נודע לנו לראשונה על האבות, על יוסף ואחיו, משה רבנו ואחרים.

ביתנו היה בית פתוח. תמיד יצאו ונכנסו בו אנשים. קבלת אורחים בסבר פנים ובזרועות פתוחות, הייתה חלק בלתי נפרד מחיינו. אמא תמיד קרבה אנשים וגם סייעה ככל יכולתה לכל נזקק.

אחת השכנות ילדה את בנה בגיל מאוחר ולא ידעה איך לטפל בילד, ובכלל מה תפקידה כאם. אמי מיד אָמצה אותה והדריכה. היא הפכה להיות כעין אמה של אותה אישה.

בתי הרחוב היו צמודים זה לזה, ובתוכם ביתנו שהיה צמוד לבית השכן, כך שמרפסת נגיעה במרפסת. "לונה, אני זקוקה לכוס סוכר", הייתה השכנה מודיעה לאמא מעבר לקיר. מיד הייתה נשלחת יד עם כוס גדושה מהמרפסת לידיה של המבקשת. לא היה צורך לצאת מהבית. וגם להיפך, כשאמא ביקשה דבר מה.

"את מבשלת היום אגריסטאדה", הייתה השכנה מנחשת לפי הריח שהיה יוצא מהמטבח ופולש לבתי השכנים. כך ידעו כולן מה מתבשל אצל כל אחת מהן.

"מחר אני נוסעת לישראל", הטילה אחותי הודעה דרמטית כפצצה לחלל הבית, באחד מימי דצמבר 1947. השתררה שתיקה מעיקה, הוריי ניסו לעכל

במשך מספר דקות את ההודעה שלא הייתה קלה, ואף לא נתנה להם שהות רבה להסתגל לרעיון שבתם עומדת להיפרד מהם מהיום למחר. "מה פתאום, איך את יכולה? ככה מקבלים החלטה?" קראה אמא בסערת רגשות ולא יכלה להירגע.

אחותי נותרה קרת רוח, ומבטה הבהיר שהחלטתה לא ניתנת לשינוי. "דרך צלחה, תעשי מה שאת מוצאת לנכון וכמו שאת רוצה", נשמע קולו הפסקני של אבא.

אמא נאלמה דום, למרות שהתקשתה לקבל את רוע הגזרה, היה עליה להשלים איתה. אין לערער על דבריו של אבא. שניהם ידעו שהתנגדות לא תועיל. החלטתה של מתי הייתה פרי חינוכם, האומר שעל כל אחד ליטול אחריות על מעשיו - לקחת את גורלו בידו. בין יתר הערכים, חונכנו גם לציונות. לכן, היה עליהם לקבל ולהשלים עם ההחלטה של בתם.

מתי כבר הייתה נערה בכיתה יב', וכמעט סיימה את לימודיה עם תעודת בגרות בידיה. לא דבר של מה בכך היה לוותר על התעודה, לקום וללכת אל הבלתי נודע. העתיד לוט בערפל לעומת ההווה הבטוח, הנכון לה, ומי יודע מתי ישובו לראותה.

הפרידה הייתה כאובה. מתי לבושה במכנסיים, שאמא הספיקה לתפור לה, עמדה בפתח כשהשתיים חבוקות. אמא ביקשה שתשמור על עצמה, כשדמעות חונקות את גרונה. לבסוף אחותי פנתה ללכת. אבא ניסה להיות מאופק ולהתגבר על רגשותיו. הוא התלווה אליה למקום המפגש וסחב לה את האקורדיון, עליו לא הייתה מוכנה לוותר. הכלי היה צמוד אליה במשך כל המסע לארץ עד לקיבוץ משמר העמק, והוא שמור אצלה עד עצם היום הזה.

האב והבת הלכו יחדיו אל מקום המפגש, בידה צרור ובידיו כאמור האקורדיון שלה. שניהם התעטפו במעילים, היה זה ערב חורפי סוער, הקור חדר לעצמות. "עוד מעט ירד שלג", ציין אבא, "מקווה שלא תצטרכי לחכות זמן רב עד שיאספו אתכם", הוסיף בקול צרוד. משהו חנק את גרונו. "אבא תבטיח לי שתפסיק לעשן", הייתה בקשתה לפני הפרידה החטופה בקרן רחוב חשוכה. היא נתנה דעתה לבריאותו, דאגתה הייתה נתונה לו ברגע כה דרמטי.

לאבא, שריאותיו היו ספוגות עשן סיגריות, אותן עישן ללא הרף, לא נותר אלא להבטיח, ואכן מאז ואילך לא עישן יותר.

"תשמרי על עצמך, מתי", לחש לה תוך כדי שמסר לידיה את כלי הנגינה, "ואל תשכחי לכתוב ברגע שתוכלי". חיבוק אחרון ולאחריו שהות של רגע כאילו רצה להוסיף ולומר דבר מה, אך סב על עקביו. בדממה הדק את מעילו מפני צינת הלילה, ותהה מתי ישוב לראות את בתו האהובה. אמנם מירה לא הייתה שם לבדה, למקום הגיעו חברים נוספים מהתנועה, אבל אבא מסר את בתו הצעירה לחסדיו של הגורל, ללא התנגדות. רצונה של אחותי - כבודה, אבל רק הוא ידע את אשר התחולל בלבבו פנימה. לא פעם הרהרתי בהוריי, כיצד קיבלו את ההחלטה והניחו למתי ללכת. ליבי על אבא שנאלץ להותיר את בתו בחשכה, לשוב הביתה ולהשאירה מאחור.

מתי וחבריה עלו על אניית המעפילים "פאן יורק" שיצאה מנמל בורגס, נתפסה על ידי הבריטים, ואלה שלחו את המעפילים ל"מחנה מעצר" בקפריסין. בחלוף שלושה חודשי שהות במקום, מינואר ועד מרץ, שוחררו והגיעו לארץ. תחנתה האחרונה: קיבוץ משמר העמק. כעבור שנה עלינו גם אנו - הוריי ואני.

התחלתי את לימודיי בגן הילדים שהיה חלק מבית הספר היהודי בעיר, ואחר כך המשכתי בבית הספר היסודי היהודי. הלימודים בחטיבת הביניים התקיימו בבית ספר ממשלתי, בתקופת מלחמת העולם השנייה, אך אלה נמנעו ממני משום היותי יהודי.

מכיוון שאחותי הייתה מבוגרת ממני רק בשלוש שנים, הגננת והמורים שהכירו אותה קודם לכן, ערכו השוואות בינינו (פסול מבחינה חינוכית, אבל זה מה שהיה), ותמיד כינו אותי 'האח של מתי'. אי אפשר לומר שנהניתי מזה, אבל גם לא הפריע לי מאוד.

מגן הילדים זכורה לי לטובה הגננת סופי, שהייתה אישה טובה, חמה ואמהית. חלק נכבד מידיעתי את השפה העברית עליי לזקוף לזכותה. היא לימדה אותנו לדבר ולשיר שירים בעברית. אהבתי את סופי ואת הגן. לקראת כל חג סיפרה את הרקע ומנהגי החג.

מקצת השירים שלמדתי בגן:

חנוכייה לי יש

צוחקת לי באש

וסחה לי בלאט
על כד קטון אחד...

כך הולכים השותלים רון בלב ואת ביד
מן העמק ומן הכפר
בטו בשבט...

אני פורים, אני פורים שמח ומבדח
הלא רק פעם בשנה אבוא להתארת...

באחת הפעמים, כששיהינו בנתניה, בנופש - אחותי ואני עם משפחותינו, התברר לי שסופי גרה בסביבה. שאלנו, חקרנו והגענו אליה לביתה. בחשש מה נקשנו בדלת. לקראתנו יצאה אישה מבוגרת, מיד זיהינו אותה, היא לא השתנתה הרבה, כאילו אך אתמול נפרדנו. כשהבחינה בנו חייכה במאור פנים - "מתי ואברהם בכר מה שלומכם"? למרבה הפלא זיהתה וזכרה אותנו. הפגישה הייתה מרגשת ביותר, חזרנו לאחור - שנים רבות במנהרת הזמן.

אבא החליט שלא לגור בשכונה היהודית בקרב היהודים. גרנו מחוץ לשכונה וקרוב אליה. השתתפנו בכל הפעילויות והיה לנו קשר עם חברים, מכרים, אבל לא גרנו במקום. בדיעבד התברר שהייתה זו מחשבה נכונה (קראו בהמשך על תקופת השואה).

הקהילה היהודית בעיר הייתה קהילה גדולה. בקרב יהדות בולגריה הייתה הכרה ציונית והזדהות עם הצורך להקים את מדינת היהודים. בן גוריון הגיע לביקור והתקבל בעיר בשמחה וברצון רב. גם אבא היה בין מקבלי פניו.

בית ההורים היה בית יהודי מסורתי, כפי שהיו רוב יהודי בולגריה. במדינה לא היו חרדים, לא לבשו שטריימל, ציצית, לא חבשו מגבעת וכיפה, כפי שנהגו יהודים במזרח אירופה. לבושנו היה רגיל, כשאר האוכלוסייה. שפת אמנו הייתה הלדינו. בטורקיה היו היהודים יותר קפדניים במילוי המצוות. אמא באה מבית בו שמרו על המצוות וגם ההורים של אבא הקפידו, אבל לא בצורה קיצונית.

7

שבתות וחגים

שבת

אבא לא הספיק ללכת לבית הכנסת בערבי שבת, בדרך כלל חזר מנסיעותיו קרוב לכניסת השבת. אמא נהגה להדליק את הפתילות הטבולות בשמן וברכה עליהן - אלו היו נרות השבת.

לאחר מכן הייתה עורכת את השולחן, מניחה מפה ועליה הניחה את צלחת הלחם, שהייתה מכוסה במפית המיועדת לכיסוי החלות, למרות שלא היו כאלה. כולנו הסבנו לשולחן בבגדינו היפים ואבא היה עורך קידוש: "ויכלו השמים והארץ וכל צבאם... ויברך אלוהים את היום השביעי ויקדש אותו...".

לאחר שסיים, אמא הגישה את התבשילים, שריחם נישא בבית מאז שעות הבוקר - עוף ותוספת של אורז ואפונה, ממולאים למיניהם, דגים מבושלים, פסטלים ממולאים בבשר וגם בתוספת חציל. ולקינוח תמיד אפתה עוגה ועוגיות.

היינו פוצחים בזמירות שבת: "צור משלו אכלנו, ברכו ה", "שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי עליון", שירה שמילאה את חלל הבית והדיה פרצו מחוצה לו. הארוחה נמשכה זמן רב - שעות. איש לא מיהר לשום מקום. אחותי ואני נמנענו מללכת לפעולה בתנועה בערבי שבת. איש לא העז לעזוב את השולחן עד גמר הארוחה ופינוי הכלים.

בארוחת הצהריים, ביום השבת, כיכב החמין שהתבשל עוד מיום שישי. אמא הורידה את הסיר מן האש והגישה את הבשר, השעועיית, תפוחי האדמה ויתר מרכיבי התבשיל. אבא לא עבד בשבת וגם אמא נמנעה מכל

מלאכה ולא בישלה. אבל הכול היה בגבול הסביר. את הכיריים הדליקו, גם את החשמל ואת הרדיו.

ההורים הגיעו למשמר העמק בשנת 1952, בעקבות אחותי, והתגוררו שם עד מותם.

התברר לאמא שהיא מופיעה לסידור עבודה בתורנות שבת. הקיבוץ שייך ל"שומר הצעיר", תנועה שכידוע לא הקפידה על קיום המצוות בלשון המעטה. אמא עבדה במטבח ובישלה לחברים, אך סירבה לעשות כל עבודה בשבתות ובחגים. לכן, זומנה לשיחה במזכירות הקיבוץ לביור מדוע אינה נשמעת לנוהלי הקיבוץ. "מה שהנאצים לא הצליחו לעשות, גם פה לא יהיה", ענתה בקול חד משמעי. ומי נכנע? כמובן, הקיבוץ, שקיבל בהכנעה את הסירוב.

ראש השנה

סבא היה גאה בי מאוד כשנלוויתי אליו לבית הכנסת, בעיקר בחגים. הוא הזכיר לי שעלי להיות מוכן בזמן. אמא בחנה אותי בקפידה, התבוננה בבגדיי החגיגיים, שמא חלילה דבק בהם רב כלשהו, אפילו לא לכלוך נסתר ובלתי נראה, ושאינן בהם קמט והם מונחים על גופי כראוי. לאחר מכן הביטה בתסרוקתי, ורק אז נחה דעתה ואישרה שאני ראוי להופיע בבית הכנסת.

סבא לבוש בחליפה שחורה, מטפחת בד לבנה מציצה מכיסו ולראשו מגבעת, היה צועד בניחותא לבית הכנסת.

במקום המואר התקבצו כל המתפללים, מברכים בשנה טובה איש את רעהו, מחייכים אליי וצובטים בלחיי.

נוֹבָה (שנה) גודינה (טובה) היו באי בית הכנסת מברכים איש את רעהו. אני חשתי בטוח לצדו של סבא, בקדושה ובחגיגות שבמקום, וגם... עליי להודות, שחשתי סיפוק בכך שזכיתי לתשומת לבם של רוב באי המקום. אך לא שבעתי נחת מהצביטות של סבא, שהיה מדי פעם צובט ומכה קלות ברגלי, כשהוא מזכיר לי שעלי לומר "אמן" ביחד עם כל הקהל, במקומות הנכונים. הסימנים הכחולים שהיה מותיר על הרגל, נעלמו רק לאחר מספר ימים.

לאחר התפילה שבנו לארוחה חגיגית, והשולחן כבר היה עמוס במאכלים

שאמא הכינה.

יש לשער שאמא אפתה עוגת דבש. תמיד הייתה עוגה בבית. אכלנו עוגות בכל ימות השנה וגם בראש השנה.

יום כיפורים

ביום כיפורים ההורים צמו והשתתפו בתפילות בבית הכנסת. אחותי ואני לא נהגנו לעשות זאת. כשגדלנו כבר היינו חברי תנועת "השומר הצעיר", שלא עודדה את קיום המצוות. אבל על תפילת "כל נדרי" לא ויתרנו גם בתנועה. בערב יום הכיפורים התקבצנו, כל בני הנוער, לבושים בבגדי התנועה ובעניבות, הגענו לבית הכנסת והקשבנו לתפילה כמו כולם. ולעתים אפילו היו מעכבים את התפילה בבית הכנסת אם נוכחו לדעת שאנו מאחרים... לא ויתרו עלינו, ואנחנו היינו מגיעים בעקביות.

האווירה המיוחדת, ההתרגשות והתפילה חדרה לליבנו. המילים "כָּל נְדָרֶי וְאֶסְרֵי וְשְׁבוּעֵי וְחַרְמֵי וְקוֹנָמֵי וְקוֹנוֹסֵי וְכַנּוּזֵי, דְּאֶנְדְּרָנָא וְדְּאֶשְׁתַּבְּעָנָא, וְדְּאֶחְרִימָנָא וְדְּאֶסְרָנָא עַל נַפְשָׁתָנָא. מִיּוֹם כְּפוּרִים זֶה עַד יוֹם כְּפוּרִים הֵבֵא עֲלֵינוּ לְטוֹבָה. בְּכָל־הוֹן אֶיִחְרַטְנָא בְּהוֹן, בְּכָל־הוֹן יְהוֹן שְׁרָן, שְׁבִיקִין שְׁבִיתִין בְּטַלִּין וּמְבַטְלִין, לֹא שְׁרִירִין וְלֹא קְיָמִין. נְדָרְנָא לֹא נְדָרֵי וְאֶסְרָנָא לֹא אֶסְרֵי וְשְׁבוּעָתָנָא לֹא שְׁבוּעוֹת", חדרו והדהדו בלבנו. תחושת שייכות לקהילה ולכל עם ישראל אפפה אותנו.

למרות שבתנועה לא ראו חשיבות בקיום המצוות, על יום הכיפורים לא יכולנו לוותר. מסתבר שאי אפשר היה להכחיד לגמרי את המנהגים והמסורת.

ההורים לא הכריחו אותנו לצום. הם הניחו לנו לבחור את דרכנו. "אם אתה יכול, תצום, ואם לא, תצטרך לשרת את עצמך ולקחת את הארוחה בעצמך", הסבירה אמא.

חנוכה

הפתילות בכוס השמן הודלקו, וביום השמיני דלקו שמונה פתילות ושמש. "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה", היה אבא מברך. את סיפור החנוכה והנס ידענו מהלימודים על היהדות והחגים.

ט"ו בשבט

בט"ו בשבט, חג האילנות, אכלנו פירות יבשים שלא חסרים בבולגריה. על השולחן היו מבחר פירות ואבא היה מברך.

פורים

ידענו את סיפור המגילה וגם הבנו שאפשר מעט להשתטות ולצאת מהשגרה. "בואו ילדים תטעמו, הכנתי מאוּלֶץ", קראה לנו אמא לטעום מהמאפה המסוכר בצורת צמה, שהיה תלוי על מקל צבוע בצבע אדום. בקצהו הייתה תקועה ביצה קשה שלמה. שנינו אכלנו וליקקנו כל פירור.

פסח

הניקיונות היו מתחילים כבר לאחר פורים. צחצוח, הברקה וניקוי כל מקום וכל דבר. אוורור השמיכות, המצעים והמזרנים, וגם הוצאת תוכנם של תיקים וסילוק כל פירור של חמץ. אמא טרחה ימים שלמים, עבדה קשה וניקתה הכול לבדה.

העוזרת היחידה עליה לא ויתרה הייתה הכובסת. ימים אחדים לפני ליל הסדר, בישלה והכינה אין ספור מאכלים לפסח, כמובן כשרים לחג. היה זה אחד החגים החשובים ורבי המשמעות בקהילה כולה.

בליל הסדר כולנו הסבנו לשולחן, עטופים באווירה חגיגית מאוד ששררה בבית. על השולחן היו מעין פיתות שאמא אפתה, כשרות ללא חמץ, תחליף למצות. את ההגדה היו קוראים בשפת הלדינו, מלבד קטע אחד בעברית. שרנו משירי החג ואני הייתי צריך לשאת על עצמי חלק מהאפיקומן, צמוד אליי קשור לכתפי במגבת, עד שהגיע הזמן לחפש את החלק החסר. "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" הייתי שואל, כי הייתי הצעיר ביותר סביב השולחן.

כשהגיע זמן הארוחה, אמא הגישה את הבשר והמרק ויתר המאכלים כולל אורז, מאכל שנחשב חמץ אצל האשכנזים, אבל לא כן בקרב הספרדים.

ל"ג בעומר ושבועות

ל"ג בעומר חגגנו בתנועה, ושבועות לא זכור לי כחג שחגגנו במיוחד.

8

מלחמת העולם השנייה - התקופה הפשיסטית והטוואה

חטפתי מכה וטלטול, ושוב, למרבה הצער, משקפיי נשברו לרסיסים. הרכבתי משקפיים מגיל צעיר, וכל פעם שאיזה בריון, בעיקר אנטישמי, רצה לפגוע בי, משקפיי היו הקורבן הראשון. ההורים נאלצו להזמין לי חדשים. "מהחלפת המשקפיים שלך הייתי יכול לבנות בית", היה אבא אומר.

הייתי מזדרז ללכת, משפיל את ראשי, נמנע מלהיפגש במבטי עם עוברי אורח, בעיקר - לא רצויים. אך לבד מגילויי אנטישמיות מועטים פה ושם, לא הייתה בעירנו שנאה כלפי היהודים.

אמנם בתנועת "השומר הצעיר" התרו בנו שלא נשוחח בקול רם בשפה העברית, בשעה שאנו עוברים ברחוב, למען ביטחוננו, אך לעומת זאת ב"קן" יכולנו לדבר עברית כאוות נפשנו. גם בעת שבולגריה הפכה לבעלת בריתו של היטלר, לא חשנו שנאה מצד האוכלוסייה, והיו מקרים לא מועטים של עזרה ליהודים, כולל למשפחתי.

למרבה המזל, בצרוף נסיבות, יהדות בולגריה לא הושמדה. ניצלנו. אבל אין זאת אומרת שלא סבלנו בזמן המאורעות השונים. לא למדנו בבית הספר היסודי באותה תקופה, משום שהפך למפקדה של הגרמנים בעיר.

רב בית הכנסת היה מכנס אותנו ומלמד מעט תורה, קצת עברית והיסטוריה של עמנו, ואז היו מסתיימות השעתיים, בהן יכולנו לצאת מהבית, והעוצר היה מתחיל. הדרך מהבית לבית הכנסת נראתה לי ארוכה. בזמן המלחמה נדמה היה שהיא אין סופית וקיצה כל כך רחוק.

כשביקרתי במקום לפני מספר שנים, במסגרת טיול שורשים - עם ילדינו

ונכדינו, נראתה לי הדרך קצרה מאוד. אין ראייתו של מבוגר כראייתו של ילד.

זמן מה לפני המלחמה פתח אבא חנות לדברי סדקית. כשהנדודים למרחקים החלו להכביד עליו, גמלה החלטה בליבו להתפרנס בעיר. בעת הזאת התפרסמו חוקים כנגד היהודים, כמו "החוק להגנת האומה", שהיה בו דמיון ל"חוקי נירנברג" - חוק שאסר על יהודים להיות בעלי חנויות. אחד מעובדיו של אבא "קנה" כביכול את החנות, כך שבאופן רשמי, זו כבר לא הייתה שלנו. מדי פעם היה נפגש עם אבא בסתר ודוחף לו שקית עם כסף, כדי שיהיה לנו לקיום. היו אנשים טובים והגונים בקרב הבולגרים. בית היינו מסדרים את הסחורה שההוא הביא לנו בתפוזרת (אני זוכר את סיכות הראש). סידרנו את האריזות, כך שאפשר יהיה למכור את הסחורה בחנות. סייענו לאותו גוי טוב, וגם הייתה לנו תעסוקה.

מכיוון שגרנו, כזכור, מחוץ לקהילה, יכולנו לחמוק מהצו בו הודיעו ליהודים שעליהם להתאסף בבית הספר היהודי, לשם הגליה מבולגריה לפולין, בכוונה לגרשם להשמדה. הרכבות כבר היו מוכנות, ורק שעות לאחר מכן הגיעה ההודעה שהצו נדחה, אבל לא בוטל. בינתיים למקום הגיע ראש הכנסייה עם פמליה מכובדת, חדר בכוח לחצר, התיישב עם היהודים, והתעקש לחלוק איתם את אותם רגעים. "אל דאגה אחיי היהודים לא אנטוש אתכם, באשר תלכו אלך עמכם", הבטיח בקול רם ובוטח. היה זה גילוי אהדה וסולידריות נועז ביותר.

בסופו של דבר המלחמה הסתיימה ויהודי בולגריה ניצלו. אנחנו, כאמור, לא נשמענו לצו כי לא גרנו במקום בו ניתנה ההוראה ליושביו, וגם לא שהינו במקום בו היה עליהם להתאסף. אז הבנו את המחשבה הנכונה של אבא לגור בקרבת השכונה ולא בתוכה.

שמענו את סיפורם של היהודים, כאשר אלה חזרו לבתיהם. בהמשך יצאה הודעת גירוש של יהודי סופיה לערי השדה, ולמרבה המזל פלובדיב הייתה כלולה בהן. היהודים בעיר לא גורשו, ואפילו הגיעו אלינו מגורשים מסופיה, ששוכנו בבתי היהודים. גם אנחנו נתנו מחסה לאחדים מהם.

באחד הימים נפלה אחותי למשכב. חסרת אונים, חומה עלה והנשימה הייתה קשה לה. רב היה סבלה, ואמא הזדרזה להזמין רופא. לאחר שבדק אותה, קבע במבט חמור סבר, "דלקת ריאות". באותם ימים הייתה זו מחלה

קשה. תרופות אנטיביוטיקה עדיין לא היו ידועות, ולעתים חולים במחלה זו הלכו לעולמם, כל שכן בתקופת מלחמת העולם השנייה - תקופה של מחסור, וחוסר יכולת להתאשפז בתי החולים. לא זו בלבד, אלא שיצא שמם של בתי החולים כמקום שלא כדאי להגיע אליהם. רבים מהחולים לא יצאו מהם על רגליהם. ובנוסף, לא היה בית חולים נכון לקבל יהודים לאשפוז בתקופה הזאת.

"אם את רוצה שהילדה תחייה, תני לה אוכל טוב ומזין, שיעזור לגוף להתגבר על המחלה", יעץ הרופא. אמא ערכה קנייה בשוק, אבל לא היה כסף יתר על המידה, וגם חלק מהצרכים היו חסרים. למרבה המזל החברים הבולגרים של אבא הביאו דברי חלב - חמאה וחלב ואפילו בשר חזיר מעושן, שלא היה צורך לבשל. בביתנו שמרו על המצוות ועל המסורת, בעיקר אמא. מה תעשה? האם תמנע מהבת החולה את הבשר האסור ליהודים, שהיא אמי, מרגע לידתה חונכה לכך שהוא אסור בתכלית, האם תבגוד במסורת אבות? לא היה מנוס מההחלטה להאכיל בבשר זה את החולה. אמא העיפה מבט באחותי וראתה את חיוורון לחייה, את מבטה הכבוי וידעה שאין סיכוי להאריך את חיי בתה ללא מילוי עצת הרופא. הצורך להציל את חייה של מתי, גבר על המסורת והמצוות. אמא החליטה כי מוטב להקריב את המצווה ולא את הילדה. הבשר הונח על נייר חום שנפרס על השולחן המרפסת, ונאכל ללא כלים וגם ללא נוכחותה של אמא, שחסכה מעצמה עוגמת נפש. היא רכשה כלים מיוחדים להאכלת אחותי והגישה את הבשר עליהם, ולא בכלי הבית. ואכן, אחותי התאוששה במהירות והבריאה.

"תן לי את תעודת הזהות", בלש ניגש לאבא בשעה שצעדנו שנינו ברחוב. השעה הייתה שעת צהריים. אבא החוויר כסיד ומסר ביד רועדת את התעודה, שצבעה הוורוד הבדיל אותה מתעודת הזהות של הגויים, שהייתה בצבע ירוק. "תבוא מחר למשטרה לקחת אותה", ציווה הבלש בקול צורם. הייתה זו הוראה שלא בישרה טובות. מדוע עליו להגיע למשטרה? מי יודע מה מצפה לו. "זה ייגמר לא טוב", אמר אבא בחשש רב ובפנים נפולות. הוא בדרך כלל היה אדם אופטימי, אך כעת ניבא ליבו שצפויה לו סכנה. "אלך איתך, אבא", אמרתי לו, כדי להיות לצדו ולחזק אותו. התייצבנו במשטרה. השעה הייתה 10:00 בבוקר. יום רגיל ללא שום התרחשויות דרמטיות. עלינו במדרגות צעד אחר צעד, ביחד. הדרך נראתה

ארוכה כמו הנצח - כאורך הגלות. הזקיף שעמד בפתח הורה באצבעו לכיוון הקומה השנייה, כששאלנו להיכן עלינו לפנות, וגם הוסיף וציין את מספר החדר.

הגענו ונכנסו לחדר שדלתו הייתה פתוחה למחצה. לפנינו הייתה מונחת ערימה של תעודות על השולחן. במבט חטוף וכהרף עין הבחנתי בתעודה של אבא. איש לא היה במקום. ללא היסוס ובתעוזה בלתי רגילה שלחתי את ידי בזריזות, וללא מחשבה יתרה שלפתי את התעודה מתוך הערימה. אבא לא הבחין בכך. בלב הולם משכתי אותו בזרועו. "אבא בוא הביתה", אמרתי במהירות ובלחש. הוא לא הבין את כוונתי והביט בי במבט שואל. "אבא בוא מהר, בוא נסתלק מכאן", דחקתי באבי בקוצר רוח ולא הרפיתי מאחיזתי. איני יודע מהיכן שאבתי את העוז לעשות זאת.

התרחקנו מהמקום ובדממה צעדנו אבא ואני במהירות הביתה. בפתח הבית הוצאתי את התעודה מחולצתי ומסרתיה לידי. קְלָבָה המתפרצת בפתאומיות מתוך הר געש, נחתה כף ידו על פניי. הסטירה הבלתי צפויה הותירה שובל של אודם על לחיי. "זה מעשה לא אחראי. חשבת מה היה קורה אילו תפסו אותך? איך עשית דבר כזה?" שאל וזעם בלתי כבוש מפעפע בו.

נבוך ומושפל הקשבתי לדבריו. אבא מעולם לא הרים יד עלינו. "עזוב אבא, העיקר שהצלחנו והתעודה בידך", מלמלתי במבוכה.

זכורים לנו הימים שהיינו מתכנסים בבתיים ביחד, קרובי משפחה, שכנים וחברים בשעות העוצר הרבות. היה איסור חמור להסתובב מחוצה להם, מלבד כשעתיים ביום. היו אלה שעות קשות, שאפשר היה להעבירן במועקה, אך המבוגרים ידעו ואף אנחנו הילדים, להוציא את המר ולהפיק את מתוק מהמצב. התכנסנו וסעדנו ביחד, מבליים את הזמן האין סופי בשיחות ובמשחקים. המבוגרים שקעו במשחקי קלפים ואנחנו הילדים במשחקים משלנו.

מירה, שהייתה אז כבת 12, זוכרת את השירה והריקודים שלנו, והילדים נהנו להישאר ללון אלו אצל אלו. מזרנים נפרשו על הרצפה והחגיגה נמשכה עד לשעות המאוחרות... והעוצר נעשה יותר נוח, אימתו הייתה פחותה. נוצר הווי מיוחד וקירוב לבבות.

מירה זוכרת שהיו צעירים יהודים שפתאום נעלמו. היו מבין המבוגרים

שידעו את הסיבה לכך, אך התעטפו בשתיקה.
אותם צעירים הצטרפו למחתרת הבולגרית.

חלומות שמורים

מילים: אהוד מנור

לחן: מתח כספי

אי שם עמוק בתוך תוכנו
טמונים קולות וזיכרונות,
מראות רבים שכבר שכחנו
ספרי פלאים ומנגינות.
כל זיכרונות ימים ימימה
החלומות הראשונים
וכל מילה של אבא אמא
שנאמרה לפני שנים.
(...)

9

התקופה הקומוניסטית

הצבא האדום, בסיוע הפרטיזנים הבולגרים, שיחרר את בולגריה מידי הגרמנים ב-9 בספטמבר 1944. לרוסים ולבולגרים היה מוצא משותף, והיסטוריה של השפעה והגנה רוסית על העמים הסלבים בבלקן. לכן, הייתה שמחה גדולה על השחרור. אלא שבמהרה התברר לבולגרים שהשלטון הסובייטי הקומוניסטי רע וקשה לא פחות מהפשיסטי. עד לנפילת הקומוניזם בברית המועצות ובגרורותיה בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת, סבלו הבולגרים מאוד. הייתה זו תקופה רעה וקשה. עשירים מאוד לא היו בבולגריה, כך שלא היה לקומוניסטים את מי לתקוף, והם מצאו שעיר לעזאזל - היהודים, שסמלו את הקפיטליזם שנוא נפשו של הקומוניזם.

באותה עת סניף "השומר הצעיר" בעיר חידש את פעילותו. לא בקלות ויתרה אחותי על ההשתייכות לתנועת הנוער הקומוניסטית. אבא היה אומר, "לא אכפת לי שתצילי את העולם, אך אני רוצה שתזכרי שאת יהודייה. ואם תשכחי, אחרים יזכירו לך". הוא מאוד רצה שתצטרף לתנועה הציונית. הוויכוחים בבית היו אינסופיים, אבל לבסוף הצטרפה כחברה ב"שומר הצעיר" ואבא היה מאושר.

הוא תמיד צידד בכך שתצא לטיולים, תהיה חופשיה ותעשה מה שטוב לה. לעומתו, אמא חששה מחזרה מאוחרת בלילה, מיציאה לטיולים ושוטטות מיותרת. אבל אבא היה משכנע אותה, "תני לה, לונה, היא צריכה למצוא את הדרך, אלה החיים שלה". וכך, כזכור, היא החליטה לעלות לארץ.

בתקופת השלטון הקומוניסטי חזרנו ללמוד בבית הספר. כבר הייתי בגיל בו היה עליי לסיים את לימודי בית הספר היסודי, אבל עקב המלחמה לא התקיימו לימודים.

נפלה החלטה בבית שאלך ללמוד בבית הספר הטכני במקום שנקרא קרלובו, יישוב המרוחק מפלובדיב. בסך הכול במחזור בו למדתי, התקבלו רק ארבעה תלמידים יהודים, שניים בכל כיתה. היו שתי כיתות במחזור. הייתי אחד מאותם יהודים. כשנכנסתי לכיתה לא האמנתי למראה עיניי. הכיתה הייתה "מפוצצת" בהמון תלמידים בחדר אחד, כ-60 ילדים בכיתה. מאז שעמדתי על דעתי אהבתי לפרק ולהרכיב כל דבר. היו לי "ידיים טובות" לעבודה טכנית. אילו הייתי מסיים את הלימודים שם, הייתי בעל תואר הנדסאי. אבא סייע לי בשכירת דירה עם חבר נוסף, ובסופי שבוע היינו נוסעים הביתה. סמל בית הספר - מפתח שוודי ופטיש, התנוסס על דש הבגד.

לא קל היה להיפרד מההורים ולגור לבד מחוץ לבית. הייתי נער צעיר. גם ההורים התקשו לקבל את העובדה שאינני בבית. אבל כולנו הבנו שאם ברצוני ללמוד, אין דרך אחרת. זו הטובה ביותר.

במשך שנה למדתי בבית הספר הטכני ובשנה השנייה עזבתי. התחילו לדבר על עלייה, ואז נאמר לנו שאין צורך בארץ בהנדסאים ולא מהנדסים, "הארץ זקוקה לידיים עובדות".

במשך אותה שנה למדנו וגם עבדנו בעבודות כפיים בבתי מלאכה. עמדתי ופצרתי פיסת מתכת, כשאני משתדל לעבוד בצורה מדויקת. המורה התבונן בי, תוך כדי שאני שקוע בעבודתי, עקב אחריי, שיבח אותי וגם העיר הערות לשיפור. היו גם שיעורים עיוניים - למדנו פיסיקה, מתמטיקה ואת השפה הגרמנית, בה היו כל המונחים הטכניים. הלימודים היו ברמה גבוהה.

זכינו גם לשיעורי מוזיקה. נהניתי לנגן בחצוצרה קטעי מוסיקה קלאסית ושירי לכת, בשעת האימונים בתזמורת בית הספר. התברר שהיטבתי לנגן. ניגנתי בצורה מרשימה את קטע החצוצרה בוואלס מספר אחת של שוסטקוביץ', יחד עם חבריי לתזמורת. מסביב התאסף קהל רב שהאזין ומחה כף בהתלהבות. מחיאות הכפיים נועדו לנו, אך גם לטיטו שליט יוגוסלביה.

בעת ביקורו בעירנו, פלובדיב, התזמורת ניגנה לכבודו משירי הלכת. לקראת אותה הופעה תרגלנו והתאמנו שעות רבות.

בתקופה הקומוניסטית היה איסור להחזיק בנכסים. הכול הולאם לטובת הממשלה. לנו בכלל לא היו נכסים, וכשהחלו מדברים על אפשרות יציאה מבולגריה, לא היה לאבא ספק שיוצאים משם ולא מפסידים את חלון ההזדמנות שנפתח.

צעדנו במצעד שהתקיים בחוצות העיר, ברחובותיה הראשיים, כל חברי התנועה, לבושים בחולצות כחולות עם השרוך הלבן והעניבות. תושבי העיר שהביטו בנו, לא הבינו את פשר המצעד של תנועות הנוער הציוניות. היה זה יום חג לציונות - יום השקל, בו צוינה ההתפקדות לתנועה הציונית, והביטוי לכך שיהודי הופך לחבר, הוא תשלום השקל. איש בקהל ומבין עוברי האורח לא הציק לנו, או חלילה קרא קריאות גנאי לעברנו. כולם התבוננו בנו בסקרנות.

היו כמה תנועות ציוניות פעילות בעיר. תנועות "בית"ר" ו"מכבי" לקחו תחת חסותן את המבוגרים. למעשה, תחום הנוער היה בשליטתה הבלעדית של תנועת "השומר הצעיר". "קן" התנועה היה מקום שכל נערה ונער יהודים ראו עצמם חייבים להשתתף וליטול חלק בפעילותו.

לאחר שאחותי סיפרה לי על התנועה, הצטרפתי אליה ברצון והייתי חבר בה מיום שה"קן" נפתח. למדריכיו היה קשר עם בית הספר היהודי. בית ספר זה לא היה ככל האחרים, הייתה בו זיקה לציונות וליהדות כמובן. ה"קן" פעל עד שאחרון היהודים עזב את העיר. בתנועה מצאתי חברים והרגשתי תחושת שייכות - אני חלק מהחברה היהודית-ציונית.

כזכור, גרנו ברחוב של גויים ורק בתנועה הרגשתי חלק מהכלל היהודי. את ה"קן" החי, התוסס וההומה מילדים ונוער, פקדנו מספר פעמים בשבוע. חבורה של ילדים ישבה עם המדריך שסיפר על ארץ ישראל, הסביר את הרעיון והאידיאולוגיה הגלומים בצורת הישוב הנקראת קיבוץ. בלשון פשוטה עד כמה שאנחנו הילדים יכולנו לקלוט, ובמילים פשוטות תאר באוזנינו את צורת החיים הקיבוצית.

מוני דיגה (שלמה דגן), חבר קיבוץ יד מרדכי, שהגיע כשליח מהארץ, סיפר על קיבוצו ועל הקיבוצים האחרים. הוא תיאר באוזנינו את צורת החיים הנפלאה - החברים החיים בשיתוף. כולם עובדים והשכר שייך לכלל. בחדר האוכל כולם אוכלים ביחד, והילדים גרים יחדיו בבית הילדים.

לפי סיפוריו נשמע לנו המקום כל כך אידיאלי - חברה שוויונית וכל החברים

חיים בהרמוניה ושמחים בחלקם. לאחר מכן החבורה התפזרה ואני ישבתי ועיינתי באחד הירחונים בעטיפה ורודה, שהגיע מהארץ והיה מיועד לילדים (זכור לי צבעו הכחול של הירחון שהיה מיועד לבוגרים), כתוב בשפה העברית. לאט לאט התחלתי לרכוש הבנה בשפה העברית. הספרונים והעיתונים שנשלחו מהארץ, הוסיפו אף הם לשמירת הקשר, שהמדריכים השתדלו שיהיה הדוק ככל האפשר. המעלעל בעיתון הבוגרים יכול היה לקרוא בין היתר את מאמריה של אמה ליון, חברת קיבוץ משמר העמק ולימים חברת כנסת מטעם מפלגת מפ"ם. "גם הארץ מאוד יפה", המשיך מוני השליח ותיאר מקומות שונים, הכינרת וטבריה, חיפה וירושלים, המושבים החקלאיים, השדות ויתר הנופים. בדמיוננו ראינו ארץ נפלאה ויפה, ממש זבת חלב ודבש. למדנו גם משירי תנועות הנוער, בעברית כמובן.

בין גבולות

חיים חפר (פיינר)

כתיבה: 1944-1945

לחן: וסילי איבנוביץ' אגפין (1912)

בין גבולות, בין הרים, ללא דרך,

בליחות חשוכי כוכבים -

שירות של אחים, בלי הרף,

למולדת אנו מלויים.

לעולל ולרף -

שערים פה נפתח.

למך ולזמן -

אנו פה חומת מגן!

(...)

10

אני (אורי) בדרך לארץ ישראל

“בעוד יומיים עוזבים ונוסעים לארץ ישראל”. זו הייתה בערך לשון ההודעה שקיבלנו לפני נטישת בולגריה.

נחתם הסכם בין הסוכנות היהודית לבין הממשלה הבולגרית, על תשלום לממשלה על כל עולה. אנחנו כאמור לא חשבנו להפסיד את חלון ההזדמנויות שנפתח לנו, להגשים את חלום העלייה למדינת ישראל שזה עתה קמה, ועדיין הייתה שרויה במלחמה לעצמאותה. אמנם כבר דובר במשך זמן על כך שהעלייה ממשמשת וקרבה, אבל לא ידענו את מועדה המדויק.

אני כאמור הפסקתי את לימודי. לא היה מקום להתחיל ללמוד בספטמבר אם עוד מעט יהיה עליי לעזוב.

נאסר עלינו לקחת איתנו כסף, זהב, תכשיטים ודברי ערך אחרים, אבל אני לא יכולתי להניח להורי למלא את ההוראה כלשונה. התקוממתי כנגדה. הנחתי שמעט מטבעות יסייעו מאוד בהמשך.

תוך כדי הורדת החפצים מהדירה, מהקומה הראשונה אל הליפט (ארגז) שעמד ברחוב, לקחתי על עצמי אחריות אישית, ובסתר באין רואה, דחפתי כמה מטבעות זהב לאחד הגרביים, גם באגרטל שהיה יקר לאמא הוספתי עיתונים והכנסתי ביניהם מספר מטבעות זהב, שבמקרה גיליתי אותן מוסתרות באחד מארונות הבית. את סודי גיליתי לה באנייה כשהיינו כבר בלב ים. פניה הביעו דאגה. הידיעה הזאת לא גרמה לה לקורת רוח, והיה עליי להרגיע אותה. שוב סיכנתי והסתכנתי, לא יכולתי לנהוג אחרת. חפצינו אמורים היו להגיע באניית משא אחרינו. את הכבודה הביאו לנמל

בוורנה ומשם לחיפה. לאחר מכן הגיעו הארגזים לבית ההורים במשאית. היו חפצים שהותרנו לבעל הבית, כי לאחר שיקול דעת החליטו ההורים שלא לקחת אותם.

נפרדנו בדמעות מהשכנים. הם מלמלו שוודאי יתגעגעו אלינו, וברכו אותנו בנסיעה טובה ובהצלחה במדינתנו החדשה.

בעל הבית ברך אותנו אך הוסיף: "מילא התנאים שם בארץ קשים, אבל איך תסתדרו שם אתם ביניכם?" תמה האיש שמבלי משים הניח הנחה שיש בה רמז אנטישמי.

העפנו מבט אחרון. למרות הכול לא פשוט לעזוב חיים שלמים ומקום בו נולדנו וגדלנו, וללכת אל הלא נודע. אבל הלכנו בלב שלם, בידיעה שאנו נוסעים אל המדינה שלנו. בוודאי יהיה טוב במדינת היהודים. לא יתכן אחרת.

ב-1 בנובמבר 1948, באישון לילה, לאחר שהעפנו מבט אחרון, ובליבנו מעט חשש והרבה תקווה, שמנו פעמינו לתחנת הרכבת. רשימת שמות ארוכה של כל בני הקהילה שעמדו לעלות ארצה, הייתה תלויה על הקיר.

לא כולם יכלו לנסוע באותו הלילה. הרכבת ואחר כך האנייה לא היו בעלי קיבולת מתאימה לכולם. האחרים המתינו לסיבוב הבא.

הגעתי עם הוריי, אבל גם עם חבריי לתנועה. לקבוצה שלנו היה ייצוג גדול ובולט. בתחנה עמדה רכבת משא. נכנסנו פנימה והיה עלינו להצטופף ולהידחס, כדי שיהיה מקום לכולם. המקום היה חשוך ואנחנו עמדנו כסרדינים בקופסה. נטרקו הדלתות והרכבת החלה במסעה. היה זה רגע טראומתי שהזכיר רגעים איומים של דחיסת אנשים ברכבות, שהובילו יהודים אל מותם במחנות ההשמדה. אבל אנחנו שיננו, שלמרות התנאים הקשים פנינו אל החופש והשחרור.

פנינו אל השמש העולה

מילים: יצחק שנהר

לחן: דניאל סמבורסק

פנינו אל השמש העולה

דרכנו שוב פונה מזרחה.

אנו צופים לקראת שעה גדולה

זקוף הראש נפשנו עוד לא שחה...

כך או אחרת, הרכבת נסעה שלושה ימים ושלושה לילות, ללא אוכל, ללא מים - ללא הפסקה. הילדים הצעירים והמבוגרים עמדו ללא יכולת תנועה. לאחר ההגעה לסופיה, המשיכה וחצתה את בולגריה, כשמדי פעם חיברו לה קרונות נוספים בתחנות הדרך, ובהם עולים ממקומות שונים.

התנאים היו איומים, אך איש לא התלונן ולא טען דבר, ולמרבה הפלא גם הילדים הבינו, וקולות הבכי היו מעטים. מדי פעם נשמעו קולות עמומים, כאשר הנוסעים שוחחו ביניהם בקול נמוך. לא נשמעו צעקות ודיבורים רמים. פעמים רבות שררה דממה. האנשים היו מוכנים לעבור שבעה מדורי גיהנום כדי להגיע לארץ המובטחת. "אז מה זה שלושה ימים כאלה? יעברו ונהיה במקום טוב יותר", חיזקו ועודדו הנוסעים זה את זה.

עדיין לא ידענו מה מחכה לנו באנייה... המשכנו לגבול בין בולגריה ליוגוסלביה. היה עלינו להגיע בזמן להפלגה של האנייה קפלוס בנמל פיומה שביוגוסלביה, שם סוף סוף זכינו למזון כלשהו. ברעבתנות כילינו את המנות שקיבלנו, לאחר מספר ימים שלא בא אוכל אל פינו.

במבט חטוף אחד באנייה, אפשר היה לראות שזו גרוטאה ישנה, קליפת אגוז ובמזל רב נגיע איתה בשלום לארץ. לאחר שאחרון הנוסעים עלה, האנייה נטתה על צידה, סבה על צירה והחלה יוצאת מהנמל לאיטה. יצאנו אל לב הים האדריאטי ב-3 בנובמבר 1948.

הסבל היה נורא. בבטן האנייה, באולם גדול, עמדו דרגשי שינה זה מעל זה והצפיפות הייתה בלתי נסבלת. אנשים מבוגרים זחלו כדי להיכנס אל הדרגשים.

עונת החורף, והים סער מאוד. האנייה עלתה מעלה על הגלים הגבוהים וירדה ביעף לתהומות. הגלים שיחקו בה כבקליפת אגוז. חריקות איומות ותנודות לצדדים מלאו את ליבנו אימה וחרדה שמא תתפרק האנייה חלילה. רבים חלו במחלת ים ולא מסוגלים היו לעשות דבר מלבד להקיא. ימים רבים לא בא האוכל המועט שקיבלו אל פיהם.

גם הוריי סבלו. אך רוב הזמן לא הייתי בחברתם, אלא במסגרת קבוצות "עליית הנוער" - ארגון שהציל ילדים יתומים, או בודדים שהוריהם לא היו עמם. לכן, היה עליי לנתק מגע עם הוריי, לבל יראו שאינני שייך לקטגוריה המתאימה.

ישבתי עם חבריי מתנועת הנוער על הסיפון, שוחחנו ושרנו וגם ניסינו לעזור ככל יכולתנו לנזקקים. "עליכם, הצעירים, להיות חזקים ולעזור לילדים,

למבוגרים ולכל מי שזקוק, ולשמש דוגמה לעוז רוח ולאופטימיות", הורה לנו המדריך, ואנו ראינו לעצמנו - כחובה מוסרית - למלא אחר הנחיותיו. ניסינו ככל יכולתנו לעודד ולהרים את המורל. אנחנו הצעירים היינו חזקים, רוחנו לא נפלה.

הוראה נוספת הייתה שאם הקברניט ימצא לנכון, עלינו לעלות לסיפון ולסייע בכיסויו בברזנט. אמנם הבריטים כבר לא שלטו בארץ, אבל היה חשש שגורמים עוינים ינסו לפגוע בנו.

בשמחת רוח נעורים מתפרצת, נתנו ביטוי לאושרנו שאנו בדרך לארץ ישראל בשירה אדירה, שנשמעה באנייה מקצה ועד קצה, וחזקה את רוח נוסעיה.

כמו כן המשיכה הפעילות הרגילה של התנועה גם באנייה. האזנו בקשב רב ובעניין לקולו של המדריך, שבידיו - באחת הפעמים - החזיק את ספרו של אבא קובנר, ממנו הוציא שמות עבריים ושינה את שמותינו המקוריים, בבחינת: "עברי - קח לך שם עברי, כמקובל במדינת ישראל".

שמו המחתרתי של אבא קובנר היה "אורי". אכן, שם שמתחיל באות אלף כשמי, אברהם. מאז הפכתי לאורי. באותה הזדמנות שברתי את משקפיי וזרקתי את חלקיהם לים. המשקפיים שהיו סמל לגלותיות, צללו למעמקים. כעת אני אדם חדש. כבר רציתי להיות צבר עוד לפני ההגעה לארץ. אל דאגה ראיתי גם בלעדיהם, הם רק שיפרו לי את הראייה. חזרתי להרכיב משקפיים רק כעבור עשרים שנה.

האנייה הטלטלה בין סערות במשך 21 יום, הרבה מעבר ל-4-5 ימי הפלגה רגילים בנתיב זה. קצה נפשנו בהפלגה, וכבר כלתה להגיע אל חוף מבטחים. לפתע, הופיע לפנינו מרחוק הר הכרמל מתנשא במלוא הדרו. כמהופנטים, עמדנו, לא יכולנו לגרוע ממנו את עינינו.

לא יימצאו מילים לתאר את ההתרגשות שאחזה בכל באי האנייה. ככל שהאנייה התקרבה, ההר נעשה ברור יותר, עד שראינו גם את בתי השכונות שעל מורדותיו, ולבסוף גם את העיר התחתית והנמל. הצמחייה שעל הכרמל, המגדלור - הכול ביחד נראה לנו כמקום היפה בתבל.

עין לא נותרה יבשה. שירת התקווה פרצה מפינו.

סוף סוף, ב-23 בנובמבר 1948 הגענו אל ארץ מולדתנו, עליה חלמנו. לא עמדנו מנגד מייחלים ומתפללים, אלא עשינו מעשה - עלינו. האנייה תמרנה אל הרציף ונקשרה.

הביתה

מילים: אהרון אשמן

לחן: ידידיה אדמון

ממזרח ומזרחה ומכל האפסים
מפני ישימון ומנבך המים
בוערים לכבות, מושטות הידים -
הביתה,
הביתה, הביתה, הביתה, הביתה.

ומה אש הרובים ואימת בור הפלא
מחשכי מצולה ושני צור הסלע
לנשמת יהודי שבויית אור הפלא -
הביתה,
הביתה, הביתה, הביתה, הביתה.

אם אמות בספינה התועה ונודדת
גוייתי משלכה לתהום הנחרדת
עוד תפליג בדרךפה האחת, המיחדת
הביתה,
הביתה, הביתה, הביתה, הביתה.

ועטור עשב-ים לראשי כמקלעת
בעינים כבויית מצניעות את הלהט
אתרפק על החוף בדממה משועת -
הביתה,
הביתה, הביתה, הביתה, הביתה.

(...)

11

עולים חדשים

23 בנובמבר 1948 היה היום בו הגענו ארצה. חיילים בריטים חובשי כומתות אדומות הסתובבו על הרציף. "אנחנו מכנים אותם כלניות" כפרח הכלנית האדומה הצומחת בארץ. עוד מעט הם לא יהיו כאן, ופרחי כלניות תראו רק בשדות", הסביר ההמדריך וחיוך רחב על פניו.

ההתרגשות שככה מעט עת ירדנו בכבש האנייה. הסבל נגמר. אני במעיל שחור עטור כפתורי כסף נוצצים וכובע קסקט לראשי - חלק מתלבושת בית הספר, ירדתי עם החברים. תחושת בית אפפה אותנו, הגענו הביתה. עוד באנייה הודיע המדריך שיש להינתק מההורים: "רק מי שהגיע לבד יוכל להתקבל במסגרת 'עליית הנוער' ומשם ישר לקיבוץ. אלה שהוריהם

איתם, יישלחו למחנה עולים, וזה בהחלט לא רצוי".

כך נאלצתי להתעלם לחלוטין מהוריי, דווקא ברגעים החשובים ההם.

הפקיד שקיבל את פנינו ציין שעליי לפנות ימינה, לשם פונים המתגייסים לצבא. אני הייתי בן 15 בלבד, אך הפקיד התרשם מלבושי וקומתי שאני בגיל גיוס. למזלי ולעזרתי נחלץ המדריך, "הוא נער עדיין, עזוב אותו". הייתי בר מזל, הפקיד אפשר לי לפנות שמאלה עם כל חבריי לגרעין.

תעודת עולה

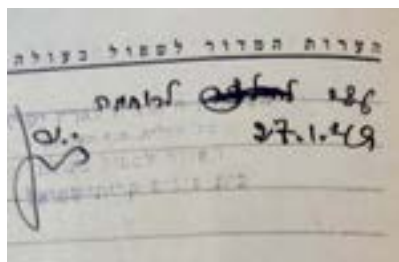
המעיל היפה שלי הפך באחת ללבן, כאשר ענן של חומר חיטוי די.די.טי. כיסה אותי. הענן נחת בפתאומיות לאחר שמישהו כיוון אליי את המרסס. הבגד היקר הושחת, גם האחרים זכו למנת חומר חיטוי. לא חשתי אז ואיני חש כיום כעס על כך, ואין לי מטענים וזיכרון קשה של השפלה ועלבון. הבנתי שהיו חייבים לנהוג כך באנשים, שעזבו את ביתם "והתגלגלו" במקומות לאו דווקא נקיים, וללא היגיינה מתאימה. בלתי אפשרי היה להכניס ארצה אנשים, שמי יודע אילו חיידקים ומחלות הם נושאים, מבלי שיעברו חיטוי.

כארץ

התחנה הבאה, לאחר סיום הפרוצדורה של הקליטה בנמל חיפה, הייתה קריית שמואל. את המקום, מחנה צבאי בריטי לשעבר, הועידו כמקום לקליטת הנוער העולה. מדריכים ליוו אותנו, והם שכנסו את קבוצת "בני טבע" (כך קראו ל"גרעין" שלנו) בנפרד מהאחרים. קבוצתנו היוותה את ה"גרעין" המרכזי, ואליה צרפו בני נוער נוספים שהגיעו ממקומות אחרים בבולגריה.

ההפניה לקריית שמואל
במסגרת עליית הנוער

הפניה לרוחמה

בני הקבוצה היו חברי ה"קן" בפלובדיב. כך, למזלנו, לא הרגשנו מבודדים או בין זרים. חיינו חיים שיתופיים כמו בקיבוץ, ואפילו הייתה לנו קופה משותפת, ואני התמניתי לגזבר.

לא ישבנו בחיבוק ידיים ולא התבטלנו. מדי יום הסתובבנו ברחבי השכונות וחיפשנו עבודה, עבודה קיבלנו כמה

גרושים. אפשר היה לראות אחדים מאיתנו סוחבים את סליהן של גברות אלו ואחרות מהשוק ומהחנות. אחרים נראו מעשבים, עודרים, משקים את גינות התושבים וכן עוסקים בעבודות מזדמנות אחרות.

"גברת גמרת את העבודה", ידעתי לומר (כזכור העברית הייתה שגורה בפי עוד מילדותי ונעורי).

"קח כסף ולך", הייתה בדרך כלל מגיעה התשובה.

כל אחד מאיתנו היה גאה לתרום את חלקו לקופה המשותפת. החינוך שקיבלנו בתנועה לאחריות הדדית ולשותפות בכול, השאיר עלינו את חותמו, ואיש לא חשב לשלשל את הגרושים לכיסו מבלי למסור לקופה.

את פרוסת החלה ועליה חתיכת חלווה, לעסנו לאיטנו מתענגים על כל "ביס". זו הייתה החוויה המתוקה שלנו. בימי שישי היינו נוטלים את הכסף שברשותנו, וקונים לעצמנו את דברי המאכל הללו. את החלה פרסנו לפרוסות וחלקנו בה שווה בשווה. כמו-כן, גם חבילות החלווה, שהיו עטופות בנייר כסף - שלישי חבילה לכל אחד, חתכנו לאט תוך הקפדה שחלילה האחד לא יקבל יותר מרעהו. את לחם-התירס הגס והקשה לחיך שאכלנו בבולגריה, בתקופת הצנע הקומוניסטית, החליף הלחם בארץ, שטעמו היה טוב יותר. אבל החלות... הן היו באמת בטעם מעולם אחר - בטוח שהיו כ"טעם המן", אותו אכלו בני ישראל במדבר. החלות היו בבחינת תענוג עילאי של יום שישי.

התעניינו לדעת מדוע איננו נוסעים לקיבוץ רוחמה, אליו היינו מיועדים, ומהו המועד המשווער בו נגיע למקום.

"מלחמת העצמאות עוד לא הסתיימה. עדיין מתחוללת מלחמה בארץ. הנגב, האזור בו נמצא הקיבוץ - נצור. גם ילדי הקיבוץ פונו מהמקום. כאשר

תסתיים המלחמה, בתקווה שיהיה זה בקרוב, ניקח אתכם לשם", הסביר לנו המדריך.
 לא נותר לנו אלא להמתין בסבלנות. ובכלל, מהר קלטנו שהמילה "סבלנות" היא אחת המילים החשובות בארצנו החדשה.
 מעניין, חשבתי וגם האחרים, שאנו לא חשים במלחמה. המקום בו אנו שוהים שקט ולא ניכר שיש קרבות אי שם. זיכרוננו עדיין היה טרי ממלחמת העולם השנייה. היינו רגילים לאזעקות, הפצצות, רעש מטוסים, וכאן אין דבר מזה.

באחת הפעמים הגיעה לבקרני בת דודה, שהייתה חברה בקבוצת "אבוקה" בגליל, שהתפרקה לאחר זמן. התגנבה שמועה לאוזניה שדודים הגיעו לארץ. אני לא הכרתיה קודם לכן, אך היא חיפשה ומצאה אותי.
 "אנחנו נוסעים לבקר את הדודים בפרדס חנה (כלומר הוריי)", הודיעה לי. יצאנו לדרך בטרמפים. באותה תקופה כך היה מקובל, כי רק למעטים הייתה מכונית פרטית בבעלותם. גם נהגי מכוניות צבאיות נהגו לעצור ולאסוף טרמפיסטים. לא היה זה חזון נפרץ לראות אנשים עומדים בצדי הדרכים, מרימים ידם למכוניות המעטות שנסעו בדרכים.
 הוריי, שכזכור נפרדו ממני כשירדנו בנמל חיפה, ידעו שאני בקיבוץ. מעבר לזה לא ידעו דבר. איך נמצא את ההורים בין ים האנשים כאן? הרהרתי בין לבין עצמי, כשאך הגענו למחנה העולים. את התשובה קיבלתי מבת הדודה, שכאילו קראה את מחשבותיי: "בוא ניגש למטבח, שם בוודאי מכירים, ויש את מי לשאול". מיד הבחנו באמא שקיבלה עבודה במטבח. ולאחריה פגשנו את אבא שהתקבל לעבודה במחסן המזון.

קשה לתאר במילים את השמחה וההתרגשות שתקפה אותנו בעת המפגש המחודש במחנה העולים בפרדס חנה. עיניה של אמא מלאו דמעות וגם עיניו של אבא לחות היו. לאחר החיבוקים והנשיקות, החלפנו חוויות וסיפורים.
 הוריי קיבלו בהכנעה ובהשלמה את הניתוק ממני, כשם שהשלימו בזמנו עם הניתוק מאחותי. הם היו בטוחים שאני נמצא בידיים טובות וטוב לי, והבינו שעדיף שאמצא בקיבוץ ולא איתם במחנה העולים. הם קיבלו כמובן מאליהם את העובדה שילדיהם אינם איתם, למרות שהתגעגעו מאוד ונכספו לראותנו. על בית העולים לנוער בקריית שמואל איש לא סיפר להם.
 "אבא, מדוע כיפה שחורה על ראשך?" שאלתי.

הוא מצמץ בעיניו כרומז לי שאשתוק, סימן בידו שנצא החוצה, ואני הבנתי שיש דברים בגו, שאין לדבר עליהם בקול רם. "בני כדי לקבל את העבודה הזאת היה עליי להיראות דתי. חילוני לא יכול לעסוק כאן בענייני מזון, במקום ציבורי. יש לשמור על כשרות וזאת יכול ויודע רק אדם המקיים את מצוות הדת", שח לי בקול חרישי. ועוד הוסיף, "תזכור תמיד באיזה צד מרוחה החמאה על פרוסת הלחם. לשם כך אני חובש כיפה, כדי לקבל עבודה טובה וגם עוד כמה מצרכי מזון. מה אכפת לי לחבוש כיפה? אין כאן כל מאמץ מיוחד. האדם אינו חומה שלא מסתובבת", הזכיר לי את הביטוי בטורקית, שמשמעו: אדם יצור גמיש הוא, על אחת כמה וכמה בזמנים קשים, בתנאי מצוקה.

אבא היקר ידע תמיד להסתדר ולשרוד. כזכור, כבר בילדותו היה עליו לשאת בעול המשפחה. החיים לימדו אותו לשרוד. עוד בתקופת הנאצים והקומוניסטים בעירנו התמצא ברזי הקיום האנושי, וידע ליפול תמיד על הרגליים כמו חתול. אני מזכיר את חכמתו שלא להתגורר בשכונה היהודית בפלובדיב, אלא רק בסמוך אליה. דבר שיכול היה להוות לנו פתח הצלה, אילו נפגעו היהודים ואף נלקחים להשמדה.

במחנה עמדו עדיין המבנים הארוכים שהיו מגורי החיילים הבריטים. לאחר שאלה עזבו, המבנים נותרו נטושים ואליהם הוכנסו העולים. לעתים חמש שש משפחות שוכנו במבנה אחד גדול וארוך, ורק שמיכה מתוחה כמחיצה הפרידה בין המשפחות.

אבא הצליח להשיג הטבה - מגורים עם משפחה אחת בלבד במבנה קטן יותר. איך הצליח להשיג זאת איני יודע.

לאחר מכן קיבלו הוריי דירה בשיכון נווה עובד בפרדס חנה. לא הייתה להם פרוטה ובוודאי לא כסף לבית. היו כבר התחלות בנייה של שיכונים לעולים, וההורים זכו לקבל דירה בתוך זמן קצר וללא תשלום. אך לא הם בלבד, עולים נוספים זכו לשיכון בחינם. היה זה בית בן שלושה חדרים וסביבו חצר. הבית נראה כארמון לעומת הדיור של רבים אחרים.

זיוה

"אני זיוה והוא שבתאי עזיקוי", הציגה הנערה החדשה, שהגיעה לבית העולים שלנו, את עצמה ואת אחד מהחברים שהגיעו איתה. ציון מעוות של שם החבר נבע משום שלא הייתה מסוגלת להגות את האות ר', דבר

ששעשע אותי. היא הייתה הדוברת של קבוצת נוער מבולגריה, שנשלחה לקבוצתנו.

הבחורה עוררה את סקרנותי.

בתפקידי כמזכיר הקבוצה, היה עליי לראיין כל חבר וחברה חדשים שהצטרפו אלינו. משהו בה משך את לבי להמשיך ולשוחח איתה כדי לעמוד על קנקנה, ולא רק משום העובדה שהתקשתה לבטא את שם משפחתו של הבחור בצורה נכונה: "עזיקרי".

שוב שאלתי, כשזיק של שעשוע בעיניי וחיוך על שפתיי, מה שם הבחור. היא נאלצה לחזור שוב. לאחר שהחלפנו מספר מילים נוספות, נוכחתי לדעת שלפניי בחורה נבונה, אשת שיחה, וגם שמתי לב לעובדה שהיא נאה מאוד. מאוחר יותר נודע לשנינו שנולדנו באותו מועד - אות וסימן שהגורל זימן אותנו יחד, והועיד אותנו זו לזה. מאותם רגעי מפגש ואילך לא נפרדנו לעולם. היחסים בינינו התהדקו והיינו חברים תקופה של כארבע שנים עד לנישואים.

זיוה כבר סיפרה על ימינו הראשונים בקיבוץ.

עד לגיוס לצבא עבדנו במקומות שונים בקיבוץ. בין היתר עבדתי בפלחה והעיסוק מצא חן בעיני מאוד.